

Democratische kennis, democratische opvattingen en opvattingen over de opvang van vluchtelingen bij jongeren in het 'Fort van de Democratie'.

Een onderzoek naar de verschillen in scores tussen jongeren voorafgaand aan hun bezoek van het Fort van de Democratie, in vergelijking met jongeren na afloop van hun bezoek.

Kitty van Leeuwen | Juni 2018

Afstudeerscriptie Toegepaste Psychologie

Saxion Hogeschool

Afstudeerscriptie Toegepaste Psychologie

Student: Kitty van Leeuwen

Datum: 4 juni 2018

Plaats: Deventer

Organisatie: Stichting Vredeseducatie te Utrecht

Opdrachtgever: Dhr. Jan Durk Tuinier

Onderwijsinstelling: Saxion Hogeschool

Academie: Mens en Arbeid (AMA)

Opleiding: Toegepaste Psychologie

Hoofdstroom: Klinische Psychologie

Eerste begeleider: Mevr. Janneke F. Jolij

Tweede begeleider: Dhr. Laurens Ekkel

Voorwoord

Voor u ligt de afstudeerscriptie 'Democratische kennis, democratische opvattingen en opvattingen over de opvang van vluchtelingen bij jongeren in het Fort van de Democratie'. Het is geschreven in het kader van mijn afstuderen aan de opleiding Toegepaste Psychologie aan Saxion Hogeschool te Deventer en in opdracht van Stichting Vredeseducatie te Utrecht.

De laatste stap in mijn opleiding was geen gemakkelijk proces. De oorspronkelijke planning is dan ook meerdermalen bijgesteld. Vooral persoonlijke belemmeringen waren van invloed hierop, maar de aanhouder wint. De stress en zorgen die ik heb ervaren, heb ik kunnen omzetten in doorzettingsvermogen en kracht. Dit was uitaard niet mogelijk zonder het geduld en de steun van mensen die betrokken waren bij dit leerproces de afgelopen periode. Deze mensen wil ik op deze manier dan ook bedanken.

Allereerst wil ik Jan Durk Tuinier bedanken voor de gelegenheid die hij mij heeft geboden om mijn onderzoekopdracht te kunnen uitvoeren bij Stichting Vredeseducatie. Naast het aandragen van ideeën over het onderzoek, wil ik hem vooral bedanken voor de tijd en ruimte die hij heeft gegeven. Deze onvoorwaardelijke steun heeft er voor gezorgd dat ik mijn eigen proces kon doorlopen en dat ik het nu kan afsluiten. Ook wil ik mijn scriptiebegeleider Janneke Jolij bedanken. Haar kennis, steun en feedback zijn van groot belang geweest voor het onderzoeksverslag. Ook heeft ze mij keer op keer ondersteund in mijn leerproces, ook op de momenten dat ik soms het zelfvertrouwen kwijt was. Verder wil ik Laurens Ekkel bedanken voor zijn feedback als tweede beoordelaar.

Tot slot bedank ik mijn familie voor de onuitputtelijke steun en het vertrouwen wat ze in mij hebben gehad. Zij hebben de strijd van dichtbij meegemaakt en zonder hen was het niet mogelijk om te zijn waar ik nu ben. In het bijzonder wil ik mijn vader bedanken, omdat hij altijd voor mij klaar stond en elk moment bereid was mij te helpen.

Kitty van Leeuwen,

Leusden, juni 2018

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	5
Hoofdstuk 1. Inleiding en theoretisch kader	6
1.1 Theoretisch kader.....	6
1.1.1 Democratie	6
1.1.2 Burgerschapsonderwijs	7
1.2 Fort van de Democratie.....	8
1.2.1 Beschrijving Fort Lunet I	9
1.2.2 Programmaonderdelen Fort van de Democratie	10
1.5 Aanleiding.....	14
1.6 Onderzoeksvraag.....	14
1.7 Doelstelling van het onderzoek.....	15
1.8 Conceptueel model	16
1.9 Hypothesen	16
1.10 Leeswijzer	17
Hoofdstuk 2. Onderzoeksdesign.....	18
2.1 Onderzoeksmethode.....	18
2.2 Onderzoeksdoelgroep	18
2.3 Onderzoeksinstrumenten.....	18
2.3.1 Vragenlijst onderzoek Fort van de Democratie van Van Ooijen (2011).....	19
2.3.2 Gekoppelde opdrachten 73 en 74 uit de tentoonstelling	21
2.4 Procedure	21
2.5 Analyses.....	22
Hoofdstuk 3. Onderzoeksresultaten	24
3.1 Verloop onderzoek	24
3.2 Respons onderzoek	24
3.3 Resultaten data-analyse	25
3.3.1 Deelvraag 1.....	25
3.3.2 Deelvraag 2.....	25
3.3.3 Deelvraag 3.....	26
3.3.4 Deelvraag 4.....	28
Hoofdstuk 4. Conclusie, discussie en aanbevelingen	29
4.1 Conclusie en discussie	29

4.1.1 Conclusie en discussie deelvragen	30
4.2 Beperkingen van het onderzoek	32
4.3 Aanbevelingen	33
Bronnenlijst	35
Bijlagen.....	37
Bijlage 1 Rode routekaart 'Fort van de Democratie'	37
Bijlage 2 Vragenlijst voormeting	42
Bijlage 3 Vragenlijst nameting	45
Bijlage 4 Beknopt plan van aanpak voor vervolgonderzoek	48
Bijlage 5 Eigen werkverklaring.....	50
Bijlage 6 Stellingen	51

Samenvatting

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van Stichting Vredeseducatie te Utrecht. De interactieve tentoonstelling Fort van de Democratie (Fort) is onderzocht. Het onderzoek richt zich op de vraag of er verschillen zijn op de schalen: democratische opvattingen, democratische kennis en opvattingen over de opvang van vluchtelingen, bij jongeren voorafgaand aan een bezoek van het Fort van de Democratie in vergelijking met jongeren na een bezoek aan het Fort van de Democratie. Daarnaast is er aan de jongeren gevraagd wat ze vinden van het Fort van de Democratie. De onderzoeksgebieden zijn onderzocht door middel van een vragenlijst die speciaal voor dit onderzoek is samengesteld.

De opvattingen over de opvang van vluchtelingen zijn voor het eerst onderzocht binnen het Fort. De andere onderzoeksgebieden zijn al eens onderzocht door Van Ooijen (2011). In haar onderzoek werd geconcludeerd dat jongeren meer democratische kennis hadden na een bezoek aan het Fort en dat jongeren het Fort positief evalueerden. Jongeren waren niet democratischer in hun opvattingen geworden.

De respondenten in dit huidige onderzoek zijn jongeren van het mbo niveau 3 of 4 die allemaal dezelfde opdrachten maken in de interactieve tentoonstelling. Het onderzoek is uitgevoerd in de laatste twee weken van maart en de eerste week van april 2018. De helft van de jongeren zijn voor hun bezoek aan het Fort onderzocht en de andere helft is na hun bezoek aan het Fort onderzocht. De resultaten van de schalen: democratische opvattingen, democratische kennis en opvattingen over de opvang van vluchtelingen, zijn vergeleken tussen de onderzoeksgroepen. De evaluatievragen over het Fort zijn alleen bij de nameting onderzocht.

In dit onderzoek zijn de resultaten van 142 jongeren geanalyseerd. De voormeting telt 74 respondenten en de nameting telt 68 respondenten. De leeftijd van de jongeren ligt tussen de 15 en 23 jaar met een gemiddelde leeftijd van 18 jaar.

Uit de resultaten blijkt dat jongeren niet democratischer zijn geworden in hun opvattingen. Op de schaal democratische kennis is op itemniveau bij één item een verschil gevonden. Jongeren zijn na een bezoek aan het Fort ook niet positiever in hun opvattingen over de opvang van vluchtelingen. Tot slot evalueerde het merendeel van de jongeren het Fort als leuk en leerzaam, waarbij een groot deel van de jongeren het Fort ook aan anderen zou aanraden. De conclusies moeten wel met voorzichtigheid worden geïnterpreteerd, omdat de betrouwbaarheid van enkele schalen niet kon worden geanalyseerd of aan de matige kant was.

Hoofdstuk 1. Inleiding en theoretisch kader

In dit hoofdstuk wordt allereerst ingegaan op theoretische begrippen die belangrijk zijn voor het onderzoek, namelijk democratie en burgerschap. Bij burgerschap wordt gekeken naar burgerschapsonderwijs in het middelbaar beroepsonderwijs (mbo). Vanuit daar wordt aangehaakt op de aanleiding van het onderzoek. Vervolgens komen de onderzoeksvraag en de deelvragen aan bod. Daarnaast worden de doelstellingen van het onderzoek besproken. Het onderzoek wordt vervolgens visueel onderbouwd in het conceptueel model. Tot slot worden de te toetsen hypothesen uitgelegd en staat de opbouw over de hoofdstukken 2, 3 en 4 beknopt beschreven.

1.1 Theoretisch kader

In deze paragraaf wordt ingegaan op de theoretische achtergrond van kernbegrippen die in dit onderzoek centraal staan. De kernbegrippen democratie en burgerschap zullen worden toegelicht.

1.1.1 Democratie

Democratie is een samentrekking van de twee Griekse woorden *demos* en *kratia*, dit betekent letterlijk: het volk dat regeert. Hendriks (2006) beschrijft democratie als een politiek systeem waarin de burgers zelf regeren of waarbij de burgers regeren via anderen; die gekozen, beïnvloed en gecontroleerd worden door het volk op een wijze die elke burger gelijk stelt aan iedere andere burger. Naast deze omschrijving van democratie zijn er nog meerdere definities, maar in grote lijnen zijn er twee basisideeën die je in elke definitie ziet terugkomen. Het eerste basisidee gaat over de volksinvloed op het regeren, zelf of door het kiezen van volksvertegenwoordigers. Het tweede basisidee is gelijkheid. De invloed van iedere burger is in principe gelijk aan die van de ander.

In *Vormen van democratie* (Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, 2007) wordt 'democratische gezindheid' als een derde element genoemd die van belang is voor de democratie. Democratische gezindheid wil zeggen dat burgers de twee andere basisideeën accepteren. De houding en de vaardigheden die daarbij horen zijn bijvoorbeeld: bereidheid tot dialoog, respecteren van meerderheidsbesluiten en tolerant zijn tegenover minderheden en andersdenkenden. Verder houdt democratische gezindheid in dat burgers bereid zijn de regels van een democratie te ondersteunen, ook al zijn de uitkomsten niet altijd in hun voordeel. Democratische gezindheid wordt in de literatuur ook wel aangeduid als democratische burgerschap. Engelsen en Sie Dhian Ho (2004) benoemen eveneens dat een democratische rechtsstaat democratisch burgerschap vereist. Ook zij beschrijven dat het belangrijk is dat men in ieder geval inzicht heeft in de manier waarop democratische processen werken, wat de betekenis is van de keuzes die men maakt en dat men zich moet kunnen neerleggen bij besluiten waarmee men het niet eens is.

Democratisch burgerschap is niet vanzelfsprekend. Het zal geleerd en er zal mee geoefend moeten worden. Volgens De Winter (in Van Ooijen, 2011) is onderwijs een goede manier om de democratische vaardigheden aan te leren. Ook in *Vormen van Democratie* (2006) wordt school als een belangrijk domein genoemd als het gaat om het 'aanleren' van democratische vaardigheden. Dit kan door expliciete kennisoverdracht en Gerzon (In Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, 2006) geeft aan dat de kans dat democratisch burgerschap wordt overgedragen groter is op het moment dat er overeenstemming is tussen het onderwijs en de praktijk.

1.1.2 Burgerschapsonderwijs

De term burgerschap is een begrip dat meerdere definities kent en valt daarmee niet in één zin te beschrijven. In de Van Dale (2017) beschrijven ze het allereerst als: “het staatsburger zijn” en een tweede betekenis is: “(Nederland) schoolvak waarbij je je leert oriënteren op je rol in de maatschappij”. Deze definitie is een redelijk algemeen en summier omschreven en de Middelbaar Beroepsonderwijs Raad (2017b) hanteert een meer volledige definitie van het schoolvak burgerschap in het mbo.

Het onderdeel burgerschap bereidt de mbo studenten voor op volwaardige deelname aan de maatschappij en goed kunnen functioneren in hun beroep. De vaardigheden, houding en kennis die daarbij horen zijn beschreven in vier burgerschapsdimensies: de politiek-juridische dimensie, de economische dimensie, de maatschappelijk-sociale dimensie en de dimensie vitaal burgerschap.

De vier bovengenoemde burgerschapsdimensies zijn wettelijk vastgelegd (art. 17a lid 3 bijlage 1 Wet WEB 2010) en maken onderdeel uit van de verplichte algemene kwalificatie-eisen voor het mbo. Dat betekent dat de deelnemer, ook wel student genoemd, het vak burgerschap behaald moet hebben om in aanmerking te komen voor een mbo-diploma. Hoewel de vier burgerschapsdimensies wettelijk verplicht zijn, mogen de mbo-scholen zelf invulling geven aan de vier burgerschapsdimensies (Mbo Raad, 2017a). Dit wordt ook wel de resultaatverplichting genoemd. Mbo-scholen kunnen op die manier maatwerk leveren aan de diverse doelgroepen van het mbo. Zo kan het vak burgerschap bijvoorbeeld een andere invulling vragen voor een jongere ten opzichte van een volwassene op het mbo. Voor de studenten geldt er een inspanningsverplichting. Op basis van de vier burgerschapsdimensies legt de school de inspanning vast in een onderwijs- en examenreglement (OER).

Netwerk Burgerschap (2017) legt uit wat de vier burgerschapsdimensies verder inhouden. De politiek-juridische dimensie gaat over het vermogen en de bereidheid om deel te nemen in politieke besluitvorming. Daarbij kun je denken aan stemmen. Het gaat in deze dimensie om betrokkenheid als burger in formele zin. De economische dimensie heeft betrekking op de rol binnen het arbeidsproces en de rol om als consument deel te nemen aan de maatschappij. De maatschappelijk-sociale dimensie heeft betrekking op het vermogen en de bereidheid om deel uit te maken van de samenleving en daarin actief een rol te spelen. Zoals het kunnen functioneren in je eigen woon- en leefomgeving, in zorgsituaties en op school, maar denk ook aan de acceptatie van verschillen en culturele verscheidenheid. De dimensie van vitaal burgerschap betreft je eigen vitaliteit als burger en werknemer. Hierbij ligt de focus op de balans vinden tussen werken, zorgen (voor zowel jezelf als omgeving), leren en ontspannen. De thema's die aan bod komen in het Fort van de Democratie vallen onder de politiek-juridische en de maatschappelijk-sociale dimensies.

In de vorige paragraaf werd al genoemd dat school een belangrijke plek inneemt in het aanleren van democratische burgerschap. In een onderzoek naar burgerschap op school van de Inspectie van Onderwijs (2016) wordt ook het belang van burgerschapsonderwijs benadrukt. Ook in het onderzoek staat beschreven dat een vitale democratische rechtsstaat vraagt om burgers die kennis, vaardigheden en een democratische houding hebben. Uit het onderzoek komt naar voren dat,

hoewel er aan de minimale gestelde grens wordt voldaan, er nog wel ruimte is om het burgerschapsonderwijs verder te verbeteren. Binnen het burgerschapsonderwijs vraagt vooral samenhang om aandacht, zodat de scholen en daarmee de leerlingen gericht kunnen werken aan de kennis en vaardigheden van democratisch burgerschap. Nu wordt er wel gewerkt aan burgerschap, maar zit er geen duidelijk lijn in. Om samenhang te realiseren, vraagt dit inzet van school, maar ook verbetering van buitenaf. Om van buitenaf het onderwijs te verbeteren, lijkt het allereerst zinvol om de burgerschapsopdracht explicieter te maken. Daarbij kun je denken aan het bevorderen van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat: vrijheid van meningsuiting, gelijkheid, verdraagzaamheid, autonomie, afwijzing van onverdraagzaamheid, afwijzing van discriminatie. Om de scholen anderzijds te helpen zijn randvoorwaarden wenselijk zoals: goede methoden gericht op verwerving van burgerschap en instrumenten om de ontwikkeling van burgerschapscompetenties te kunnen monitoren. De conclusies van de Inspectie van Onderwijs zijn tot stand gekomen door leraren, directies en leerlingen van 67 scholen te bevragen en te observeren. Ook werd er op ruim 200 scholen een vragenlijstonderzoek onder schoolleiders en leraren uitgevoerd. De gegevens zijn verzameld in het schooljaar 2015/16.

Vergelijkbare conclusies zijn te zien in een onderzoek van KBA Nijmegen & ResearchNed (Elfering, Den Boer & Tholen, 2016). In opdracht van Het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) onderzochten zij de stand van zaken van het burgerschapsonderwijs en Loopbaanoriëntatie en -Begeleiding in het mbo. Aanleiding voor dit onderzoek was de behoefte van het OCW aan gedegen informatie, aangezien er nog relatief weinig onderzoek naar was gedaan. Uit het onderzoek kwam naar voren dat een meerderheid van de beleidsmedewerkers, docenten én studenten vinden dat het burgerschapsonderwijs beter kan. Om de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs te verbeteren, is er ondermeer vraag naar meer samenhang in de lessen en activiteiten rondom burgerschap en vanuit de docenten is er vraag naar beter lesmateriaal.

1.2 Fort van de Democratie

Sinds 2008 draagt Stichting Vredeseducatie bij in het lesaanbod voor vakken als maatschappijleer in het voortgezet onderwijs en burgerschap in het mbo. In de flankkazemat en de voormalige atoomschuilbunker op Fort Lunet I, is een interactieve tentoonstelling over democratie en burgerschap ingericht (Stichting Vredeseducatie, z.d.).

Het Fort van de Democratie (Fort) heeft als doelstelling dat de deelnemers, ook wel jongeren genoemd, hun democratische kennis, vaardigheden en houdingen aan de hand van interactieve vragen onderzoeken en versterken (Tuinier & Visser, 2009). In het Fort wordt aangesloten bij twee van de vier burgerschapsdimensies van het mbo, namelijk de politiek juridische dimensie en de sociaal-maatschappelijke dimensie. Tevens wordt er aandacht besteed aan identiteitsontwikkeling en levensbeschouwelijk dialoog; daarbij kun je denken aan vragen als: Wie ben ik? Wie ben jij? Bij wie wil ik horen?. Hun eigen houding als burger, hun eigen wereldbeeld, twijfels, ambities en meningen worden ter discussie gesteld. Op die

Figuur 1 Plattegrond Fort Lunet I. Overgenomen uit: “De Lunetten” Erfgoed Utrecht, 2018. (<https://erfgoed.utrecht.nl/forten/de-lunetten/>). Copyright 2018, Erfgoed Utrecht.

manier staan de jongeren zelf centraal in hun leerproces naar democratisch burgerschap. De bedenkers van het Fort beschrijven de interactieve benadering als een manier voor de jongeren om verbanden te leggen tussen nieuwe en al aanwezige kennis, sluimerende meningen en nieuwe vaardigheden. Dat de jongere zelf centraal staat in zijn leerproces is bepalend voor het plezier in leren en de leereffecten (Tuinier et al, z.d.). De jongeren gaan op een interactieve wijze door de tentoonstelling. Het totale bezoek duurt zo'n 100 minuten. Per keer is er ruimte voor maximaal 50 leerlingen.

1.2.1 Beschrijving Fort Lunet I

Het programma dat de jongeren volgen, speelt zich af op een bijzondere locatie. Om een beeld te scheppen van het Fort en hoe het programma daarin is opgebouwd, zal eerst beschreven worden hoe fort Lunet I eruit ziet. Vervolgens zal het programma in de verschillende onderdelen worden uitgelegd.

Het Fort van de Democratie is gelegen in de noordelijke helft van fort Lunet I in Utrecht. Fort Lunet I is een kleine 200 jaar geleden gebouwd (1825 – 1828). Samen met nog 3 andere lunetten maken ze deel uit van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (Forten, 2018). In de jaren vijftig van de vorige eeuw is er op Lunet I een atoomschuilbunker gebouwd. Deze is te zien bij nummer 7 op figuur 1.

De bezoekende jongeren lopen het fort op over van een brug en betreden het Fort via de noordelijke flankkazemat. Een kazemat is een ander woord voor bunker en op figuur 1 is bij nummer 5 de kazemat te zien. Het woord 'flank' geeft enkel aan dat de kazemat zich bevindt aan de zijkant van het fort. Figuur 2 is genomen vanaf de brug en laat de deur naar de flankkazemat zien.

Figuur 2 Foto van de noordelijke flankkazemat, genomen vanaf de brug. Eigen foto. Copyright 2017, K.L.C. van Leeuwen.

Dat je een fort betreedt merk je gelijk bij binnenkomst. Het is een stuk koeler (of in de winter net zo koud) dan buiten en de geur doet menig bezoeker denken aan een vochtige kelder. Verder is naar buiten kijken beperkt; het kan alleen via de deur of via de schietgaten in de flankkazemat. Deze bevinden zich op een hoogte van 1.90 meter van de vloer en qua afmeting zijn ze ongeveer 20 centimeter breed bij 60 centimeter hoog zijn. De flankkazemat bestaat uit vijf nagenoeg identieke ruimtes die zich achter elkaar bevinden. In de tweede en derde ruimte zijn filmzalen gemaakt.

Vanaf de flankkazemat loopt er een 60 meter lange gang naar de voormalige atoomschuilbunker. Deze is te zien op figuur 1 bij nummer 8. Figuur 3 laat zien hoe deze gang er van binnen uit ziet. Aan het einde van de gang zit aan je rechterhand een deur naar buiten; dit is de deur waar de jongeren weer naar buiten kunnen aan het eind van hun bezoek. Loop je rechtdoor dan betreed je de voormalige atoomschuilbunker waar de interactieve tentoonstelling zich bevindt.

Hoewel de gang en de bunker niet enkele meters onder de grond liggen, waan je je daar wel. Anders dan in de flankkazemat ontbreekt hier het daglicht compleet. Doordat de gang en de bunker gebouwd zijn van een dikke laag beton, met daar bovenop nog een metersdikke laag aarde, is het net als in de flankkazemat vrij koud. Ook heb je hier met je mobiel geen bereik. Tot zover het gebouw.

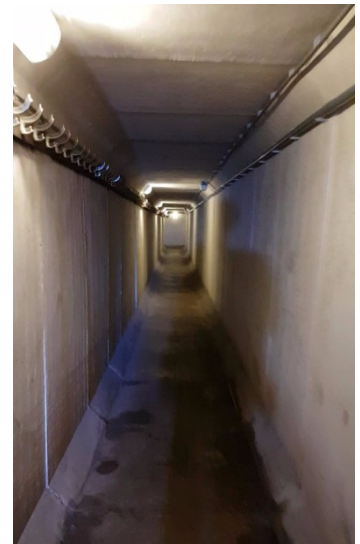
1.2.2 Programmaonderdelen Fort van de Democratie

Het programma van het Fort van de Democratie is in te delen in drie verschillende onderdelen. Allereerst is er het ontvangst en een introductiefilm. Vervolgens gaan de jongeren aan de slag in de interactieve tentoonstelling. Tot slot gaan ze aan de slag met hun persoonlijke certificaat.

Ontvangst en film

Zoals eerder is benoemd, worden de jongeren ontvangen in de flankkazemat. Onder het genot van een kop thee nemen ze plaats in één van de twee filmruimtes. Zodra de groep zich heeft geïnstalleerd wordt de groep jongeren welkom geheten in het Fort van de Democratie. Middels een korte introductie wordt ze verteld waar ze zijn en hoe hun bezoek eruit gaat zien. Daarna gaat de groep kijken naar twaalf minuten durende film.

Deze film is informatief en heeft als doel kennisoverdracht over het hoofdthema democratie. Daarbij komen verschillende thema's verwant aan democratie aan bod. Te denken valt aan: conflicten, vrijheid, gelijkheid, wetten en het ontstaan daarvan en artikel 1 van de Nederlandse grondwet (art. 1 GW, 1815). In de film gaat presentatrice Monique Hagen (bekend van onder andere het tv-programma Klokhuis) op onderzoek uit hoe het komt dat er niet nog vaker conflicten en oorlog wordt gemaakt én eigenlijk hoe je op een democratische manier met conflicten omgaat. Dit laatste wordt niet expliciet genoemd. De film heeft een dynamische structuur wisselend tussen micro-, meso- en macroniveau. Aan het begin staan de jongeren zelf centraal in de film en die cirkel breidt zich steeds verder uit tot conflicten op internationaal niveau worden besproken. De jongeren kunnen daardoor de informatie eerst betrekken op hun eigen leven en beleavingswereld. Aan het einde van de film laat de film zien dat democratie niet vanzelfsprekend is. Dit wordt onderbouwd met de twee

Figuur 3 Verbindingsgang flankkazemat-atoomschuilbunker. Eigen foto. Copyright 2017, K.L.C. van Leeuwen.

Wereldoorlogen en de Koude oorlog. Aansluitend worden deze gebeurtenissen in verbinding gebracht met fort Lunet I en de ruimtes waar de jongeren zich bevinden. Tot slot wordt de focus weer gelegd op de jongeren zelf en wordt een tipje van de sluier opgelicht over het programma.

Interactieve tentoonstelling

Nadat de film is afgelopen voegen de begeleiders op het Fort zich weer bij de groep en wordt het programma verder verteld. In totaal zijn er 93 opdrachten in het Fort, maar afhankelijk van het schoolniveau of de leeftijd volgen de jongeren de blauwe, rode of zwarte route. Een groot deel van de opdrachten komt in elke route voor en enkele vragen zijn routespecifiek. Daar zijn meerdere redenen voor. Ten eerste zijn de opdrachten verschillend in inhoud. Zo weet iemand van 14 jaar, over het algemeen genomen, minder van democratie dan iemand van 20 jaar. Er zit een verschil in basiskennis en daar wordt doormiddel van de verschillende routes het best bij aangesloten. Het tweede kenmerk waarin de opdrachten verschillen is de hoeveelheid tekst die bij de opdracht gelezen moet worden. Uit ervaring van de makers blijkt dat jonge jongeren en de jongeren met een meer praktische opleiding gemiddeld genomen een kortere concentratieboog hebben, dan jongeren die een meer theoretische opleiding volgen. De opdrachten voor de theoretische opleidingen bevatten meer leeswerk.

Om het leerproces bij de jongeren te stimuleren worden de vragen op een ervaringslerende manier aangeboden in plaats van de theoretische manier van leren. Deze manier van leren door ervaring is door onderwijspsycholoog David Kolb ontwikkeld (In Kaldeway, 2005). Bij ervaringsleren staan de jongeren zelf centraal in hun leerproces en bij de theoretische manier van leren is het een onpersoonlijke, objectieve manier van kennisverwerving. De jongeren gaan actief aan de slag met de opdrachten en hoeven niet alleen te observeren zoals je dat zou verwachten in een meer reguliere tentoonstelling. Ze moeten knoppen indrukken, aan dingen draaien, bordjes plaatsen, filmpjes kijken en zelfs fietsen. Volgens Kolb (In Kaldeway, 2005) bestaat leren uit verschillende fasen die een continue cyclus vormen tussen ervaring opdoen en reflecteren. De leerstijlen theorie met de vier typerende manieren van leren: concreet ervarende, reflectief observerende, abstract conceptualiserende en actief experimentele manier van leren, komen alle terug in de tentoonstelling. Op die manier worden alle jongeren uitgedaagd.

Verder bestaan de opdrachten in de tentoonstelling uit verschillende didactische werkvormen zoals: puzzels, beelden, machines, maskers, raadsels, spiegels en filmpjes (Tuinier et al, z.d.). Het gebruik van de verschillende didactische werkvormen zorgt ervoor dat jongeren met verschillende leerstijlen en talenten worden uitgedaagd (Pohl, in Tuinier et al, z.d). Het gebruik van verschillende didactische werkvormen was geïnspireerd door de taxonomie van educatieve leerdoelen, bedacht door Bloom, Engelhart, Furst, Hill & Krathwohl (1956). Zij maakte een classificatie, om educatieve leerdoelen in te delen, zodat onder andere docenten een leidraad hadden bij het bedenken van leerdoelen en de evaluatie hiervan. Het menselijk leren verdeelde zij in drie domeinen: cognitief, affectief en psychomotorisch. Elke van de drie domeinen is

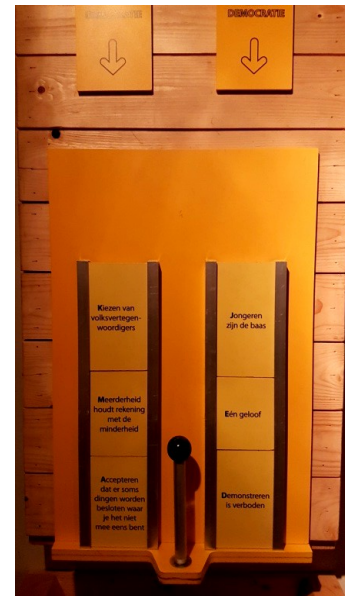

Figuur 4 Herziene taxonomie van Bloom. Aangepast overgenomen uit "A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview" van Krathwohl, 2002, van <http://cmapspublic2.ihmc.us/rid=1Q2PTM7HL-26LTFBX-9YN8/Krathwohl%202002.pdf>

vervolgens weer verder ingedeeld in verschillende klassen oplopend van simpel tot complex en van concreet naar abstract (Krathwohl, 2002). In figuur 4 is het cognitieve domein, ook wel de herziene Taxonomie van Bloom (Anderson et al, in Krathwohl, 2002) te zien.

De bedenkers van het Fort hebben de taxonomie van Bloom gebruikt voor de variëteit in opdrachten en de bijbehorende leerdoelen die in het Fort te vinden zijn. Bij de sommige opdrachten wordt er een beroep gedaan op de meer simpele denkvaardigheden en bij andere vragen wordt er een beroep gedaan op de meer complexere denkvaardigheden.

Een voorbeeld van een opdracht met een meer simpele denkvaardigheid is te zien bij figuur 5. Van de jongeren wordt gevraagd om de bordjes met stellingen in te delen bij 'democratie' of 'geen democratie'. Ze zijn als het ware de kennis over democratie aan het toepassen. Opdracht 16 is een voorbeeld van een kennisvraag. Met opgedane kennis, uit onder andere de film, kunnen ze deze vraag beantwoorden. Maar voor sommige jonge jongeren is het begrip democratie nieuw. Dit kan zorgen voor twijfel bij het maken van de opdracht. Door het zelfsturende en zelfcorrigerende karakter van werkvorm komen ook zij tot leren (Tuinier et al, z.d.). Als ze bordjes in de correcte gleuf doen, dan zijn de rijtjes even hoog en kunnen ze het antwoord noteren in hun opdrachtboekje. Zijn ze

Figuur 5 Opdracht 16 (bordjes al op de juiste plek) van 'Fort van de Democratie'. Eigen foto. Copyright 2017, K.L.C. van Leeuwen.

verschillend in hoogte, dan weten jongeren dat ze nog eens naar de vraag moeten kijken. Een soort trial and error. Zodra ze de vraag goed gemaakt hebben en de antwoorden hebben genoteerd, mogen ze de hendel omhalen. Op die manier vallen de bordjes in de opvangbak en is de opdracht klaar voor het volgende tweetal.

In de tentoonstelling werken de jongeren in tweetallen. Dit wordt gedaan zodat ze met elkaar kunnen overleggen en discussiëren over de opdrachten die ze aan het maken zijn. Een deel van de vragen betreft kennisvragen om de theorie rondom democratie te toetsen. De rest van de vragen zijn vragen waarbij ze worden uitgedaagd om een mening te vormen. Doordat ze in tweetallen werken kunnen ze bij beide soorten vragen van elkaar leren, door te overleggen en te argumenteren.

Een voorbeeld van zo'n meningsvraag is opdracht 73 met de gekoppelde

Figuur 6 Opdracht 73 en 74. Eigen foto. Copyright 2017, K.L.C. van Leeuwen.

opdracht 74, te zien in figuur 6. Uit twaalf opvattingen over vluchtelingen, kiezen de jongeren vier opvattingen die het beste aansluit bij hun mening. Achter een luikje, rechts onderin, gaan lampjes branden. Afhankelijk van de stellingen die ze kiezen gaat er een aantal lampjes branden. Bij opdracht 74 krijgen ze, aan de hand van het aantal lampjes dat brandt, in een paar zinnen feedback over hun keuze. Ze kunnen bij opdracht 74 aankruisen of ze het eens of oneens zijn met het commentaar. In korte tijd geven ze hun mening, krijgen ze feedback hierop en kunnen ze zo nodig hun mening bijstellen, zonder dat ze normen en waarden opgedrongen krijgen.

Dit laatste is belangrijk. Op het moment dat er wordt verteld hoe het allemaal zou moeten, dan is de ervaring van de begeleiders dat de jongeren hun hakken in het zand zetten. Jongeren kunnen in het Fort in alle openheid hun mening vormen. Bij elke vraag wordt in meer of mindere mate een grens opgezocht en worden de jongeren aan het twijfelen gebracht. In het Fort wordt leren opgevat als “veronzekeren” (Imelman, in Tuinier et al., z.d.). Door de jongeren aan het twijfelen te brengen, worden ze uit hun comfortzone gehaald en worden ze gestimuleerd om hun mening te vormen (Tuinier et al., z.d.). Uiteraard is het Fort niet grenzeloos en zijn er wel degelijk normen en waarden. De leidraad voor het verhelderen van normen en waarden is de Nederlandse Grondwet en dan in het bijzonder Artikel 1 (art. 1 GW, 1815) ‘Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan’. De grondwet met de afspraken tot gelijke rechten en recht tot vrijheid van meningsuiting en godsdienst zijn de basis van de democratie. Met als kerntaak dat mensen op een geweldloze manier zoeken naar een oplossing bij conflicten en belangtengestellingen. En dat iedereen daarin zijn eigen verantwoordelijkheid heeft naar elkaar.

Een opdracht waar deze democratische vaardigheid duidelijk zichtbaar is, is te zien in opdracht 65. De opdracht gaat over vormen van actievoeren, waarbij jongeren kiezen aan welke vormen ze meedoen. Deze schaal begint met “handtekeningen zetten” en loopt op in radicaliteit tot “iemand doden”. Als ze eenmaal een keuze hebben gemaakt krijgen ze bij opdracht 66 feedback. Een derde deel van de antwoorden zijn democratische manieren van actievormen. Maar sommige antwoorden corresponderen met acties die strafbaar zijn, met tot slot een rode zone, waarin ze aangeven bereid te zijn zware misdrijven te plegen. Bij deze opdracht wordt duidelijk gemaakt dat, hoewel je mag aangeven dat je het ergens niet mee eens bent, er ook binnen een democratie grenzen zijn.

Het certificaat

Nadat de jongeren de opdrachten hebben afgerond, gaan ze aan de slag met hun persoonlijke certificaat. Het certificaat is een persoonlijke tekst van hun mening rondom democratische burgerschap. In het certificaat worden alle thema’s nogmaals herhaald en staat er beschreven welke mening zij over deze thema’s hebben. De jongeren maken hun certificaat in een aparte ruimte in de atoomschuilbunker. Ze gaan doormiddel van een mal voor hun routekaart de antwoorden van hun routekaart overnemen op een tablet. De jongeren toetsen de cijfers in waar zij een hokje hebben aangekruist. De software op de tablet heeft bij elke antwoord een geprogrammeerd stukje tekst. Als de jongeren alle antwoorden invullen, dan hebben ze gemiddeld zo’n driekwart A4 aan persoonlijke tekst. Deze wordt ter plekke uitgeprint.

Als laatste opdracht wordt aan de jongeren gevraagd om het certificaat door te lezen, en vervolgens de voor hen drie belangrijkste dingen te markeren. Dit kan bijvoorbeeld een stukje over vrijheid van meningsuiting zijn of een stukje over gelijkheid. De kern van deze opdracht is het herhalen van stof

en daar een persoonlijke rangschikking in aan te brengen. Het certificaat nemen de jongeren mee naar school. Vele scholen gebruiken het certificaat als een bewijs van deelname en de jongeren kunnen zo competenties van het schoolvak burgerschap of maatschappijleer behalen.

1.5 Aanleiding

Het Fort bestaat al bijna tien jaar. De invloed die het Fort zou hebben op kennis en opvattingen over democratische burgerschap is in 2011 voor het laatst onderzocht door Van Ooijen. In dat onderzoek werd gekeken naar de verschillen in scores tussen jongeren voorafgaand aan hun bezoek en jongeren na afloop van hun bezoek. Uit de onderzoeksresultaten van Van Ooijen bleek dat jongeren na een bezoek meer democratische kennis hadden. Qua democratische opvattingen werd er geen verschil gevonden. Eveneens werd aan de jongeren gevraagd wat zij van het Fort vonden. Daaruit kwam naar voren dat ze het Fort als leuk en leerzaam hadden ervaren en zouden aanraden aan anderen.

Sinds 2011 is de tentoonstelling aangepast en uitgebreid. De heer Tuinier, samensteller van het Fort, vraag zich af of de bevindingen uit het onderzoek van Van Ooijen nog opgaan. Ondanks dat de begeleiders nog steeds een positieve indruk ervaren bij de jongeren en bij de docenten, vindt de heer Tuinier het zinvol om te onderzoeken of dit ook cijfermatig terug te zien is. Bij positieve verschillen kunt men denken aan meer kennis over democratie, mede als een meer genuanceerdere houding. Door dit onderzoek kunnen eventuele uitspraken over de positieve invloed van het Fort gerechtvaardigd worden en ondersteund worden met onderzoeksresultaten. Vooral voor docenten die een bezoek (willen) brengen aan het Fort is dit prettig en motiverend. Tevens is het ook fijn voor sponsors van Stichting Vredeseducatie om te zien dat het geld goed wordt besteed. Om deze redenen zal het Fort van de Democratie op meerdere vlakken worden onderzocht.

1.6 Onderzoeksvraag

Met dit onderzoek zal worden gekeken naar de invloed van het Fort van de Democratie onder jongeren. Dit zal onderzocht worden doormiddel van een surveyonderzoek. In een eerder vergelijkbaar onderzoek van Van Ooijen (2011) is het Fort onderzocht op verschillende schalen: democratische kennis, democratische opvattingen, antiradicale opvattingen, antidiscriminatie en mening over de tentoonstelling. De opdrachtgever vindt het zinvol om drie van deze eerder onderzochte schalen weer te onderzoeken. Deze schalen zijn democratische kennis, democratische opvattingen en mening over het Fort. De schalen democratische kennis en opvattingen zijn nog steeds relevant omdat dit schalen zijn waarin de bedenkers van het Fort voor verandering hopen te zorgen bij de jongeren. De begeleiders op het Fort ervaren positieve uitlatingen bij de jongeren als het gaat om een toename van democratische kennis en opvattingen. De mening van de jongeren over het Fort is ook van belang. Uit eerdere interne onderzoeksgegevens, die verkregen zijn onder docenten, werd onder andere gevraagd naar de indruk van de docent over de tevredenheid van de jongeren. Hoewel het resultaat hierop positief bleek, wil de opdrachtgever dit graag onderzoeken bij de jongeren zelf.

Een nieuw onderzoeksgebied betreft opvattingen over de opvang van vluchtelingen. In de huidige staat van de tentoonstelling is er een ruimte gewijd aan het thema vluchtelingen. Door gebeurtenissen zoals vluchtelingenstromen uit Syrië, zijn vluchtelingen en de opvang ervan maatschappelijk relevant. Weinig informatie over “de ander(en)” kan zorgen voor polarisatie: een denkconstruct van het wij-zij denken. De opdrachtgever vindt het interessant om dit gebied te

onderzoeken en meer specifiek door één werkvorm onder de loep te nemen. Dit is nog niet eerder gedaan.

Aan de hand van het voorafgaande is de hoofdvraag geformuleerd: Wat zijn de verschillen tussen jongeren voorafgaand aan een bezoek van het Fort van de Democratie in vergelijking met jongeren na afloop van een bezoek aan het Fort van de Democratie op de schalen: democratische opvattingen, democratische kennis en opvattingen over de opvang van vluchtelingen? En welke mening hebben de jongeren over het Fort van de Democratie nadat ze het programma hebben gevolgd?

Vanuit de hoofdvraag zijn dit de deelvragen van het onderzoek:

1. Hebben jongeren meer democratische opvattingen na een bezoek aan het Fort van de Democratie in vergelijking met jongeren voorafgaand aan een bezoek?
2. Hebben jongeren meer democratische kennis na een bezoek aan het Fort van de Democratie in vergelijking met jongeren voorafgaand aan een bezoek?
3. Hebben jongeren positievere opvattingen over de opvang van vluchtelingen na een bezoek aan het Fort van de Democratie in vergelijking met jongeren voorafgaand aan een bezoek?
4. Welke mening hebben jongeren over het Fort van de Democratie na een bezoek?

1.7 Doelstelling van het onderzoek

Dit onderzoek wordt uitgevoerd in opdracht van de heer Jan Durk Tuinier van Stichting Vredeseducatie (Stichting) te Utrecht. Hij is oprichter van de Stichting en medebedenker van het Fort van de Democratie. Het voornaamste doel van de Stichting is het bijdragen aan de maatschappelijke vorming van jongeren en de jongeren leren hoe zij zelf kunnen bijdragen aan vrede. Vrede in deze context wordt dan ook opgevat als het goed kunnen hanteren van conflicten en niet als een idealistisch beeld waarbij er geen conflicten meer zijn (Tuinier & Visser, 2009)

Fort van de Democratie is een van de projecten van de Stichting. De interactieve tentoonstelling levert oefenmateriaal dat aansluit bij de vakken maatschappijleer en burgerschap. Het is bedacht voor jongeren tussen de 14 en 25 jaar, maar het is ook zeer geschikt voor oudere deelnemers. De tentoonstelling in zijn huidige staat bestaat uit 93 interactieve werkvormen waarbij gebruik wordt gemaakt van routekaarten op drie niveaus. Dit is om aan te sluiten op het kennisniveau en de spanningsboog van iedere deelnemer.

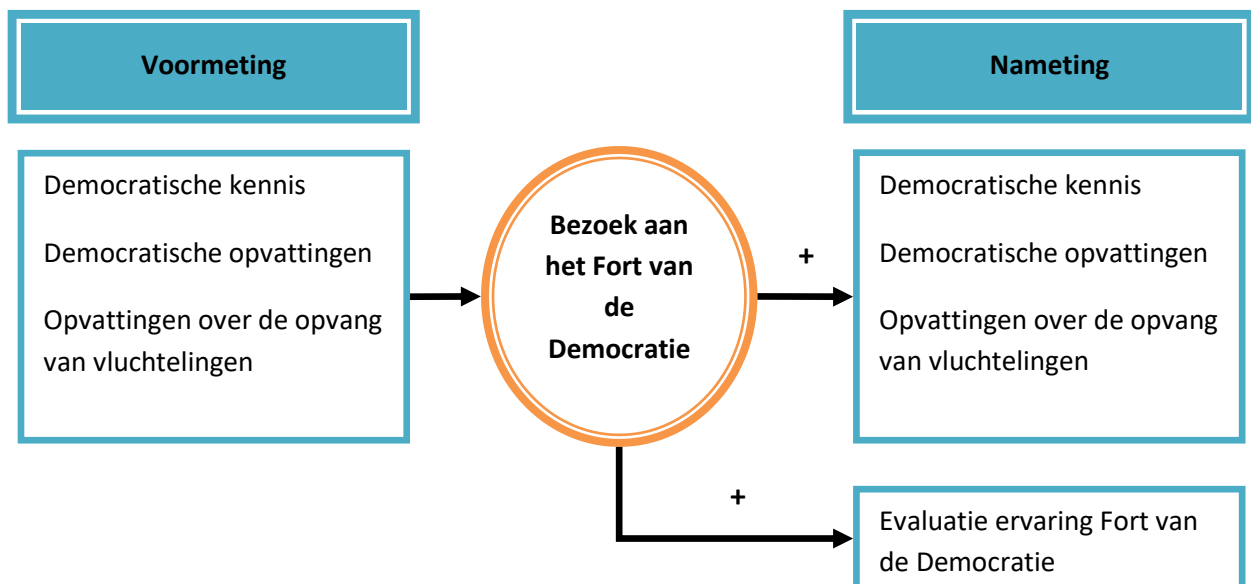
Verder werken ze aan spraakmakende projecten voor musea, gemeenten, opleidingen en andere instellingen met een educatieve missie in binnen- en buitenland. Daarnaast verzorgen ze workshops over bijvoorbeeld polarisatie. Deze zijn bedoeld voor docenten, jongerenwerkers en welzijnswerkers. Op die manier krijgen de docenten, jongerenwerkers en welzijnswerkers handvatten aangereikt, over hoe ze lastige maatschappelijke thema's bespreekbaar kunnen maken.

Een belangrijke reden om het Fort te onderzoeken, is om eventuele positieve uitlatingen over het Fort, naar docenten en/of sponsors van de Stichting, cijfermatig te kunnen onderbouwen. Het moet laten zien dat ondanks het feit dat het Fort al bijna 10 jaar bestaat, het een nog niet achterhaald concept is als het gaat om aanvullend burgerschapsonderwijs. Het onderzoek dat in 2011 door Van Ooijen is gedaan, liet positieve resultaten zien, maar dat wil niet zeggen dat die resultaten nog steeds geldig zijn. Overigens zijn er, sinds het bovengenoemde onderzoek, werkvormen in de

tentoonstelling veranderd en is de tentoonstelling met dertien werkvormen uitgebreid. Voor de bezoekende docenten is het prettig om onderzoeksgegevens over het Fort te laten zien. Daarnaast kunnen de onderzoeksresultaten gebruikt worden voor feedback of suggesties voor verandering.

1.8 Conceptueel model

In figuur 7 is het conceptueel model van het onderzoek te zien. Algemeen genomen is de verwachting dat scores van de nameting positiever zijn in vergelijking met de scores van de voormeting. Uit eerder onderzoek (Van Ooijen, 2011) kwam naar voren dat de democratische kennis significant hoger is na een bezoek aan het Fort. Qua democratische opvattingen was er tussen de voor- en nameting in het onderzoek van Van Ooijen geen significant verschil. Naar de opvattingen over de opvang van vluchtelingen is niet eerder onderzoek gedaan. De verwachting is het Fort op dit gebied ook een positieve invloed heeft. Tot slot wordt er bij de nameting ook geëvalueerd onder de jongeren wat zij vinden van het bezoek. Uit het onderzoek van Van Ooijen (2011) bleek dat het merendeel van de jongeren positief was over de tentoonstelling.

Figuur 7 Verwachte invloed van het Fort van de Democratie

1.9 Hypothesen

Aan de hand van de deelvragen zijn de volgende vier hypothesen opgesteld. Hypothesen 1 en 3 zijn niet gebaseerd op literatuur, maar geformuleerd aan de hand van de positieve waarnemingen onder de begeleiders van het Fort. Hypothesen 2 en 4 zijn gebaseerd op onderzoeksresultaten op deze schalen uit eerder onderzoek naar Van Ooijen (2011).

- Hypothese 1. Jongeren die een bezoek brengen aan het Fort van de Democratie hebben meer democratische opvattingen dan jongeren voorafgaand aan een bezoek.

- Hypothese 2. Jongeren die een bezoek brengen aan het Fort van de Democratie hebben meer democratische kennis dan jongeren voorafgaand aan een bezoek.
- Hypothese 3. Jongeren die een bezoek brengen aan het Fort van de Democratie hebben positievere opvattingen over de opvang van vluchtelingen dan jongeren voorafgaand aan een bezoek.
- Hypotheses 4. Het merendeel van de bezoekende jongeren zal positief zijn over het Fort van de Democratie na een bezoek.

1.10 Leeswijzer

In dit hoofdstuk zijn de aanleiding en het theoretische kader beschreven. In hoofdstuk 2 worden de onderzoeksmethode, onderzoeksdoelgroep en de onderzoeksinstrumenten besproken. Daarin zal verklaard worden hoe de variabelen democratische kennis (deelvraag 1), democratische opvattingen (deelvraag 2), opvattingen over de opvang van vluchtelingen (deelvraag 3) en de mening over het Fort van de Democratie (deelvraag 4) tot stand zijn komen en hoe deze geanalyseerd zullen worden. In hoofdstuk 3 komt het verloop en de respons van het onderzoek aan bod en daarnaast worden in hoofdstuk 3 de onderzoeksresultaten uiteengezet. Hoofdstuk 4 is het laatste hoofdstuk van dit onderzoeksverslag. Hierin worden de conclusies, discussie en de aanbevelingen besproken. Tot slot is er een literatuurlijst en de bijlagen.

Hoofdstuk 2. Onderzoeksdesign

In dit hoofdstuk worden de onderzoeksmethode en de onderzoeksdoelgroep omschreven. Verder worden de onderzoeksinstrumenten toegelicht. De onderzoekprocedure wordt omschreven en er wordt een opzet gegeven van de analyses die in hoofdstuk 3 worden gedaan.

2.1 Onderzoeksmethode

Om antwoord te geven op de hoofd- en deelvragen van dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van een kwantitatief surveyonderzoek. Surveyonderzoek is een gestructureerde manier van dataverzameling waarbij vragenlijsten worden afgenomen bij de onderzoeksgroepen (Verhoeven, 2011). Dit helpt bij het beantwoorden van de onderzoeksvragen waarbij onderzoeksgroepen vergeleken zullen worden. Iedere respondent zal voor of na zijn bezoek aan het Fort eenmalig een vragenlijst invullen.

Voor de methode van een surveyonderzoek is gekozen, omdat het praktisch haalbaar is en de kans vergroot op betrouwbare resultaten. Een andere mogelijkheid voor een onderzoeksmethode zou een quasi-experimenteel onderzoek zijn. Iedere respondent zou dan zowel voor als na het bezoek aan het Fort bevraagd worden. Op die manier is het effect van het Fort op de deelnemers betrouwbaarder in kaart te brengen. Maar gekeken naar de doelgroep en het programma dat zij volgen, zou een dubbele afname van een vragenlijst een te grote belasting zijn voor de respondenten. De ervaring van de begeleiders op het Fort leert dat de spanningsboog en motivatie, zeker na het afronden van het programma, sterk is verminderd. Als de respondenten voor de tweede keer een vragenlijst zouden invullen, dan is de kans groot dat de respondenten worden overvraagd en hierdoor zich niet serieus inspannen voor de vragenlijst. Om deze reden is afgezien van de een quasi-experimenteel onderzoek als onderzoeksmethode en gekozen voor een surveyonderzoek.

2.2 Onderzoeksdoelgroep

De onderzoekspopulatie bestaat uit jongeren die een bezoek brengen aan het Fort. Daartoe behoren jongeren in de leeftijd van 14 tot 25 jaar van diverse opleidingsniveaus. De jongeren volgen afhankelijk van hun opleidingsniveau verschillende routes in het Fort. Afhankelijk van het niveau bevatten deze minder, meer of andere vragen. Om de onderzoeksresultaten te kunnen vergelijken, zullen de respondenten in de voor- en nameting enigszins gelijk moeten zijn qua opleidingsniveau en de blootstelling aan het Fort. Er is gekozen om een steekproef te trekken uit de jongeren die gebruik maken van de rode route, tevens de meest gebruikte route binnen het Fort (zie bijlage 1). Door gebruik te maken van de meest gebruikte route, is de kans op voldoende respondenten binnen de onderzoeksperiode het grootst. Jongeren die deze route doen volgen de hoogste jaren van het vmbo-t (theoretische leerweg) en de havo of uit het mbo niveau 3 of 4 (Stichting Vredeseducatie, 2017).

2.3 Onderzoeksinstrumenten

Om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvragen wordt gebruik gemaakt van twee vragenlijsten; een voor de voormeting en een voor de nameting. De vragenlijsten komen grotendeels overeen, maar bij de vragenlijst van de nameting is er een schaal toegevoegd ten opzichte van de vragenlijst van de voormeting. De vragenlijst van de voormeting zal in chronologische volgorde beschreven worden en vervolgens wordt ingegaan op de verschillen van de vragenlijst van de nameting.

Allereerst wordt op de vragenlijst gevraagd naar de demografische gegevens met betrekking tot sekse en leeftijd. Dit wordt gedaan zodat er een beeld kan worden gevormd van de respondenten. Vervolgens komen de onderzoeksspecifieke schalen aan bod: democratische opvattingen, democratische kennis en opvattingen over de opvang van vluchtelingen. De vragenlijst van de voormeting bestaat in totaal uit 14 items.

De vragenlijst die wordt gebruikt bij de nameting is grotendeels hetzelfde als de vragenlijst die gebruikt wordt bij de voormeting. De zojuist besproken schalen komen exact terug op de nameting, maar wordt uitgebreid met een schaal dat de mening over het Fort onderzoekt. Ook wordt er bij de nameting gevraagd of de respondent serieus heeft meegedaan aan de tentoonstelling. Zo niet, dan worden de resultaten van deze respondent niet meegenomen in de analyses. De vragenlijst van de voormeting bestaat in totaal uit 20 items.

Voor het samenstellen van de vragenlijsten is gebruik gemaakt van een reeds bestaande vragenlijst en een bestaande opdracht uit de tentoonstelling. Eerst zullen de schalen worden besproken die afkomstig zijn uit het onderzoek van Van Ooijen (2011) en vervolgens zal worden ingegaan op het item dat afkomstig is uit de tentoonstelling. De vragenlijsten van de voor- en nameting uit dit onderzoek staan in bijlage 2 en 3.

2.3.1 Vragenlijst onderzoek Fort van de Democratie van Van Ooijen (2011)

Voor de schalen: democratische opvattingen, democratische kennis en een mening over het Fort van de Democratie, is gebruik gemaakt van de vragenlijst afkomstig uit een onderzoek door Van Ooijen (2011). De items van de drie schalen zijn ten tijde van het onderzoek zelf opgesteld door de onderzoeker omdat gevalideerde vragenlijsten niet aansloten bij de tentoonstelling van het Fort.

De items van de schalen democratische opvattingen en democratische kennis zijn gebaseerd op opdrachten uit de tentoonstelling. In paragraaf 1.7 staat beschreven dat sommige opdrachten in de tentoonstelling in de loop der jaren aangepast. Deze aanpassingen zijn echter geen reden om vragen uit de oorspronkelijk vragenlijst achterwegen te laten. De verschillende schalen komen hieronder inhoudelijk aan bod.

Democratische opvattingen

Bij de vijf items over democratische opvattingen, wordt de respondent gevraagd naar zijn of haar opvatting over een bepaalde stelling. Alle stellingen belichten thema's rondom het begrip democratie. De originele items uit het onderzoek van Van Ooijen (2011), zijn aangepast voor het huidige onderzoek. Dit is te zien in tabel 1. Door de lay-out van de originele items aan te passen, is de vragenlijst bondiger geworden. De totale items nemen nu een half A4tje in beslag in plaats van een heel A4tje zoals in de originele vragenlijst. Hierdoor is de vragenlijst overzichtelijker voor de respondent. De strekking van de items echter hetzelfde gebleven.

Tabel 1 Aanpassing originele item (bovenste) in huidig item (onderste).

'In een democratie moet iedereen in gelijke gevallen, gelijk behandeld worden'. Ben je het hier mee eens?				
O Helemaal niet				
O Niet				
O Wel				
O Helemaal wel				
↓ De vraagstelling verandert in ↓				
Stellingen	Helemaal mee oneens	Beetje oneens	Beetje eens	Helemaal eens
In een democratie moet iedereen in gelijke gevallen gelijk behandeld worden.	☐	☐	☐	☐

Het voorbeeld in tabel 1 is tevens voorbeeld van een item uit de vragenlijst. Een ander voorbeeld van een item is: 'In een democratie, moet ik soms besluiten accepteren, waar ik het niet mee eens ben'. De betrouwbaarheid van de schaal democratische opvattingen was in het onderzoek van Van Ooijen matig ($\alpha = 0.51$). Voor het huidige onderzoek zal de betrouwbaarheid van de items opnieuw gemeten worden om te kijken of deze is veranderd. De gemiddelde scores van de voormeting en de nameting zullen met elkaar vergeleken worden om mogelijke verschillen tussen de onderzoeksgroepen te achterhalen.

Democratische kennis

Deze schaal zal gebruikt worden om de deelvraag over democratische kennis te beantwoorden. In totaal zijn er zes items. De items die democratische kennis meten, onderzoeken allen een ander aspect dat onder het construct democratie valt. Elk item bestaat uit een stelling en de respondent kan bij elk item kiezen tussen de antwoordmogelijkheden juist of onjuist. Net als bij de items over democratische opvattingen is de lay-out van de oorspronkelijke items veranderd. In plaats van de antwoordmogelijkheden onder de items te plaatsen, staan de antwoordmogelijkheden achter de items. Voorbeelden van items zijn: 'In een democratie houdt de meerderheid rekening met de minderheid' en 'In een democratie is de macht verdeeld'. Om resultaten vergelijkbaar te maken, wordt er bij deze schaal gewerkt met een totaalscore. Per goed beantwoord item kan 1 punt gescoord worden. De totaalscore van de respondent kan liggen tussen de 0 punten (minimum) en 6 punten (maximum).

Mening over het Fort van de Democratie

Tot slot zijn er vijf items overgenomen uit van Ooijen (2011) over de beleving van de tentoonstelling. Hiermee kan een beeld worden geschetst van de ervaringen van de jongeren. Voorbeelden van deze items zijn: 'Ik vind deze tentoonstelling leuk' en 'Ik zou deze tentoonstelling aan iedereen aanraden'. Evenals bij de schalen democratische opvattingen en democratische kennis is de antwoordschaal aangepast op dezelfde wijze zoals te zien is in tabel 1. De strekking van de items is echter niet veranderd. Omdat deze vragen alleen bij de nameting kunnen worden gesteld, is deze schaal beschrijvend van aard.

2.3.2 Gekoppelde opdrachten 73 en 74 uit de tentoonstelling

Het item dat de opvattingen over de opvang van vluchtelingen meet, is gebaseerd op de gekoppelde opdrachten 73 en 74 uit de tentoonstelling. In §1.2.2 werd deze opdracht al besproken. Op de vragenlijst zullen de respondenten, net zoals bij de opdracht, de twaalf stellingen krijgen.

De jongeren wordt gevraagd vier stellingen te kiezen die het beste aansluiten bij hun opvattingen over de opvang van vluchtelingen. Voorbeelden van de stellingen zijn: 'Er komen teveel mensen uit ondemocratische landen' en 'Iedereen heeft recht op asiel'. Zes van de stellingen hebben een waarde van 0 en zes stellingen een waarde van 1. Respondenten kunnen zo een score krijgen tussen de 0 punten (minimum) en de 4 punten (maximum).

Respondenten met een lage score (0-1 punten) zouden van mening zijn dat vluchtelingen niet welkom zijn in Nederland, omdat het voor problemen zou zorgen. Respondenten met een score van 2 punten zijn van mening dat vluchtelingen geholpen moeten worden, maar dat er ook problemen kunnen ontstaan. Respondenten met een score van 3 of 4 punten zijn van mening dat vluchtelingen mensen in nood zijn, die geholpen moeten worden. Anders gezegd, een lage score wil zeggen dat iemand negatieve opvattingen heeft tegenover de opvang van vluchtelingen en een hogere score houdt in dat iemand positieve opvattingen heeft over de opvang van vluchtelingen.

Om de resultaten van de voor- en de nameting te kunnen vergelijken, worden de gemiddelde totaalscores met elkaar vergeleken. Om inzicht te krijgen in de meest gekozen stellingen, zal er een per onderzoeksgroep een frequentieanalyse gemaakt worden van de twaalf stellingen. Op die manier kan worden weergegeven welke stellingen binnen de groep het meest relevant zijn en welke stellingen het minst relevant zijn.

2.4 Procedure

De steekproef is aan de hand van praktische bruikbaarheid getrokken. Dat wil zeggen dat de schoolklassen, die in de periode van eind maart tot begin april de rode route zouden doen, benaderd zijn voor het onderzoek. Om het vragenlijstonderzoek te mogen uitvoeren onder de jongeren, is toestemming nodig van de betreffende docent. In de periode voor het onderzoek, zijn de docenten van de schoolklassen per mail benaderd voor het onderzoek door de onderzoeker. Indien de docenten geen bezwaar hebben, doen ze mee aan het onderzoek.

In totaal doen er acht schoolklassen van ongeveer 20 leerlingen mee. Per onderzoeksdag komen er twee schoolklassen. Om zeker te zijn van de docenten akkoord gaan met het onderzoek, wordt bij aankomst wederom het onderzoek ter sprake gebracht. Ook wordt uitgelegd hoe het onderzoek deel gaat uitmaken van het programma.

Bij elke eerste groep van de dag, wordt de voormeting gedaan en bij elke tweede groep wordt de nameting gedaan. Dit heeft een praktische reden. Om de groepen van de voor- en nameting gelijk op te laten gaan, is het handig als op elke onderzoeksdag er één groep meedoet aan de voormeting en één groep aan de nameting. Als groepen dan onverhoopt toch afhaken, is het nog steeds een vergelijking mogelijk tussen twee groepen van gelijke grootte. Aangezien groepen vlak achter elkaar komen, is het handig om de voormeting te doen bij de eerste groep en de nameting te doen bij de tweede groep. Op die manier kan het onderzoek op beide momenten goed worden gemonitord door de onderzoeker.

Bij de voormeting gaat de afname als volgt. De jongeren nemen plaats in de filmzaal en na de uitleg van het programma door de begeleider wordt het onderzoek uitgelegd. Daarbij wordt allereerst verteld dat de onderzoeksresultaten gebruikt worden ter verbetering van het Fort. Daarnaast wordt verteld dat het onderzoek volledig anoniem is en wordt er benadrukt dat ze de vragenlijst in stilte horen in te vullen. De jongeren vullen de vragenlijst in op hun plaats en krijgen een potlood aangereikt. Het invullen van de vragenlijst duurt zo'n 3 tot 4 minuten. Als ze eenmaal klaar zijn met de vragenlijst mogen ze de vragenlijst zelf in een open doos stoppen, die de onderzoeker wordt toegereikt. Deze doos wordt tijdens de gehele afname van de vragenlijst vastgehouden door de onderzoeker en pas buiten het zicht van de groep worden de ingevulde vragenlijsten eruit gehaald. Dit is om het anonieme karakter te benadrukken. Als dank voor deelname aan het onderzoek krijgen ze vervolgens iets lekkers zoals een toffee of een koekje.

Bij de nameting gaat het anders. De jongeren nemen plaats in de filmzaal en krijgen uitleg van het programma en het onderzoek. Er wordt uitgelegd dat de jongeren na het maken van het certificaat de vragenlijst krijgen. Wel wordt ook hier het anonieme karakter van het onderzoek benadrukt. De vragenlijst wordt afgenomen in een ruimte van de tentoonstelling. In deze ruimte staan al tafeltjes en stoeltjes waar de jongeren hun certificaat na afloop doorlezen. Voor het onderzoek wordt er een extra tafel met stoelen geplaatst zodat iedereen rustig kan zitten tijdens het invullen van de vragenlijst. Ook deze jongeren doen de ingevulde vragenlijst in de doos die door de onderzoeker wordt aangereikt. En op een aparte statafel naast de onderzoeker staat lekkers, waarvan ze mogen pakken. Tevens krijgen de jongeren na het invullen van de vragenlijst hun certificaat onderzoeker. Nadat iedereen de vragenlijst heeft ingevuld, worden alle ingevulde vragenlijsten direct verzameld.

Zowel bij de voormeting als bij de nameting worden de vragenlijsten, direct nadat ze allemaal ingeleverd zijn, genummerd met een respondentnummer. Ook worden er enkele groepsspecifieke gegevens genoteerd zoals: datum en opleiding. Vraag 12 wordt eerst handmatig gescoord en kan vervolgens, net de andere onderzoeksgegevens wordt overgenomen in het databestand.

2.5 Analyses

Om de onderzoeksresultaten te analyseren, worden de resultaten verwerkt in het programma Statistical Products and Service Solutions 24 (SPSS, versie 24).

Voordat de onderzoeksresultaten kunnen worden geanalyseerd, wordt eerst een frequentieanalyse gemaakt om de demografische gegevens van beide onderzoeksgroepen in kaart te brengen. Om te bepalen of de twee onderzoeksgroepen vergelijkbaar zijn, worden de onderzoeksgroepen op de variabelen sekse en leeftijd vergeleken. Waarbij leeftijd ingedeeld is in klassen van jongeren beneden de 18 jaar en jongeren van 18 jaar of ouder. Om te bepalen of er verschillen in sekse zijn, wordt gebruik gemaakt van de Chikwadraattoets. Om te kijken of er een verschil is qua leeftijdsklassen, wordt de Mann-Whitney toegepast.

Drie deelvragen onderzoeken een verschil en één deelvraag is beschrijvend van aard. Hierdoor worden er verschillende analyses gebruikt om de deelvragen te kunnen beantwoorden en de gestelde hypothese te toetsen. Aan de hand van de deelvragen en de gestelde hypothesen zal nu besproken worden welke analyses worden toegepast.

Bij deelvraag 1 is de vraag of de jongeren verschillen in democratische opvattingen. Allereerst wordt deze samengestelde variabele geanalyseerd op zijn betrouwbaarheid met behulp van de Cronbach's

alpha. Om vervolgens de verschillen te analyseren wordt gebruik gemaakt van de onafhankelijke t-toets. Met deze analyse kan ook hypothese 1 getoetst worden.

Bij deelvraag 2 wordt gekeken of er een verschil is in democratische kennis tussen jongeren voorafgaand aan een bezoek, ten opzichte van jongeren na een bezoek aan het Fort. Om dit te bepalen wordt gebruik gemaakt van de onafhankelijke t-toets. Hypothese 2 kan op manier aanvaard of verworpen worden. Overigens zal vóór de analyse van de samengestelde variabele democratische kennis geen gebruik worden gemaakt van een betrouwbaarheidsanalyse. Door het dichotome karakter van de antwoordschaal is de Cronbach's alpha niet geschikt om de interne consistentie te meten.

Voor de derde deelvraag wordt gekeken naar het verschil in opvattingen over de opvang van vluchtelingen tussen de onderzoeksgroepen. De gemiddelde totaalscores van de onderzoeksgroepen worden met elkaar vergeleken. Om te kijken of er een verschil is tussen deze scores wordt gebruik gemaakt van een onafhankelijke t-toets. Middels de analyse wordt hypothese 3 getoetst. Om inzicht te krijgen in gekozen opvattingen, wordt gebruik gemaakt van een frequentieanalyse.

Tot slot wordt bij de vierde deelvraag naar de mening van de jongeren over het Fort van de Democratie gevraagd. Deze beschrijvende vraag wordt beantwoord aan de hand van een frequentieverdeling. Ook kan zo antwoord worden gegeven op hypothese 4.

Hoofdstuk 3. Onderzoeksresultaten

In dit hoofdstuk worden de onderzoeksresultaten weergegeven. Allereerst wordt de uitvoering van het onderzoek kort besproken. Hierna wordt de respons van het onderzoek omschreven, hierbij wordt de samenstelling van de groepen weergegeven. In de laatste paragraaf worden de resultaten van de data-analyse besproken.

3.1 Verloop onderzoek

Voorafgaand aan het onderzoek zijn er vier docenten benaderd. Het ging om drie docenten uit het mbo en er was één docent benaderd van het vmbo. Bij de vmbo klassen bleek echter, op de dag van de afname, dat het ging om vmbo klassen van kaderberoepsgericht niveau in plaats van de theoretische leerweg. Hierdoor voldeed deze klas niet aan de onderzoekseis, namelijk dat ze de rode route zouden volgen. Dit zou voor het onderzoek minder respondenten betekenen. Toch is het vooraf ingeschatte aantal respondenten behaald, want bij één van de andere docenten die benaderd waren, was er een mogelijkheid om meerdere klassen te onderzoeken.

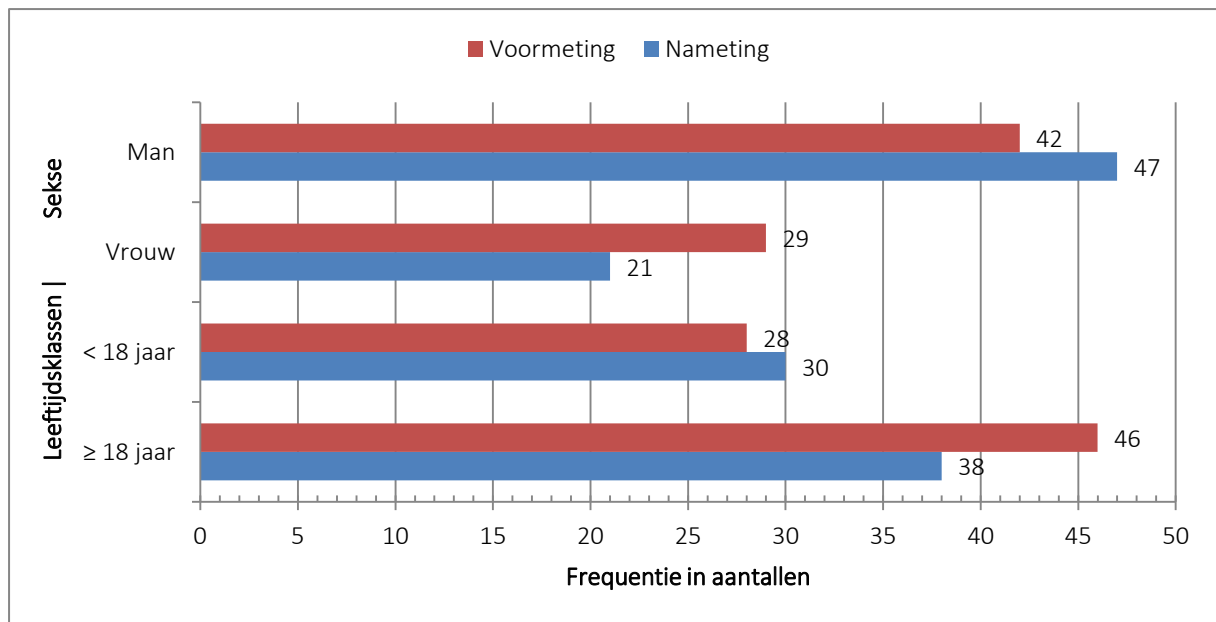
De afname van de vragenlijsten heeft plaatsgevonden op vier dagen verspreid over een periode van 3 weken. De laatste twee weken van maart en de eerste week van april in 2018. Tijdens het afnemen van de vragenlijsten, kwam naar voren dat een klein aantal jongeren (exact aantal niet bekend) al eerder een bezoek had gebracht aan het Fort. Dit kwam doordat ze van opleiding zijn veranderd of doordat ze zijn blijven zitten. De bezoeken waren allemaal 12 of meer maanden geleden. Verder is het onderzoek verlopen zoals beschreven is in §2.4.

3.2 Respons onderzoek

In totaal hebben 145 personen meegedaan aan het onderzoek. Van deze 145 respondenten is er 1 persoon die aangaf de tentoonstelling niet serieus te hebben gedaan. Van 2 andere respondenten waren de data niet bruikbaar voor de data-analyse omdat de antwoorden niet duidelijk waren ingevuld. De overige 142 respondenten zijn opgenomen voor de analyses.

Onder deze groep respondenten zijn 89 mannen en 50 vrouwen. Van 3 respondenten is het geslacht niet bekend. De leeftijd van de respondenten lag tussen de 15 en 23 jaar, met een gemiddelde leeftijd van 18 jaar. De respondenten volgen een mbo opleiding niveau 3 (28%) of niveau 4 (72%) en komen van dezelfde school, gevestigd in Utrecht. De respondenten volgen de opleidingen: allround DTP'er (28%), gamedeveloper (21%), grafische vormgeving (21%) en game artist (30%). Van elke opleiding deden twee schoolklassen mee, waarvan de ene klas deelnam aan de voormeting en de andere klas deelnam aan de nameting.

De voormeting telt 74 respondenten en de nameting telt 68 respondenten. Beide onderzoeksgroepen zijn met elkaar vergeleken op de variabelen sekse en leeftijdsklassen om te kijken in hoeverre deze overeenkomen. In figuur 8 zijn de beide variabelen overzichtelijk weergegeven per onderzoeksgroep. Hieruit komt naar voren dat er geen significant verschil is in geslacht tussen de onderzoeksgroepen ($\chi^2=1.5$, $df=1$, $p>.05$). Tevens is er ook geen significant verschil gevonden in leeftijdsklassen ($U=2358$; $p>.05$).

Figuur 8 Demografische variabelen sekse en leeftijdsklassen weergegeven in aantallen per voormeting (n=74) en nameting (n=68).

3.3 Resultaten data-analyse

In deze paragraaf worden de resultaten van de vier deelvragen weergegeven.

3.3.1 Deelvraag 1: ‘Hebben jongeren meer democratische opvattingen na een bezoek aan het Fort van de Democratie in vergelijking met jongeren voorafgaand aan een bezoek?’

Bij deze deelvraag wordt gemeten of er een verschil is in democratische opvattingen tussen de beide onderzoeksgroepen. De schaal bestaat uit vijf vragen en heeft een matige betrouwbaarheid ($\alpha=.58$). De gemiddelde scores van de voormeting ($M=3.49$, $SD=.42$) evenals bij de nameting ($M=3.60$, $SD=.33$) zijn hoog, gezien range van de schaal van 1 tot 4 loopt. Dit verschil is niet significant ($t= -1.83$, $df=140$, $p>.05$). Door de matige betrouwbaarheid van de schaal, is elke item afzonderlijk getoetst. Voor alle items geldt dat er geen significante verschillen zijn gevonden tussen beide onderzoeksgroepen ($p>.05$).

3.3.2 Deelvraag 2: ‘Hebben jongeren meer democratische kennis na een bezoek aan het Fort van de Democratie in vergelijking met jongeren voorafgaand aan een bezoek?’

Bij deze deelvraag wordt gemeten of er op het gebied van democratische kennis een verschil is in gemiddelde totaalscores tussen de beide onderzoeksgroepen. Als de gemiddelde totaalscore van de respondenten uit de voormeting ($M= 4.65$, $SD=.95$) wordt vergeleken met de gemiddelde totaalscore van de nameting ($M= 4.95$, $SD=.85$), dan blijkt dat er geen significant verschil is gevonden ($t= -1.9$, $df=137$, $p>.05$). Gezien de minimumscore (0) en de maximaal haalbare score (6), valt op dat de gemiddelde totaalscore van beide onderzoeksgroepen redelijke hoog zijn.

Naast de vergelijking op de totaalscores zijn de items ook apart vergeleken. De items zijn apart geanalyseerd omdat interne consistentie van de schaal niet bepaald kon worden. Als van iedere vraag de gemiddelde score vergeleken wordt tussen de twee onderzoeksgroepen, dan is er een alleen een significant verschil bij stelling 1 ($t=-2.72$, $df=139$, $p<.01$). Dat wil zeggen dat de jongeren gemiddelde genomen deze stelling vaker juist beantwoorden ($M=.73$, $SD=.45$) na een bezoek aan de

tentoonstelling ten opzichte van jongeren voorafgaand aan de tentoonstelling ($M=.51$, $SD=.50$). Voor de overige vragen die democratische kennis meten, geldt dat er geen significante verschillen zijn gevonden.

Tabel 2 De gemiddelden (M), toetswaarde (t), vrijheidsgraden (df) en p-waarde (p) weergegeven per item van democratische kennis

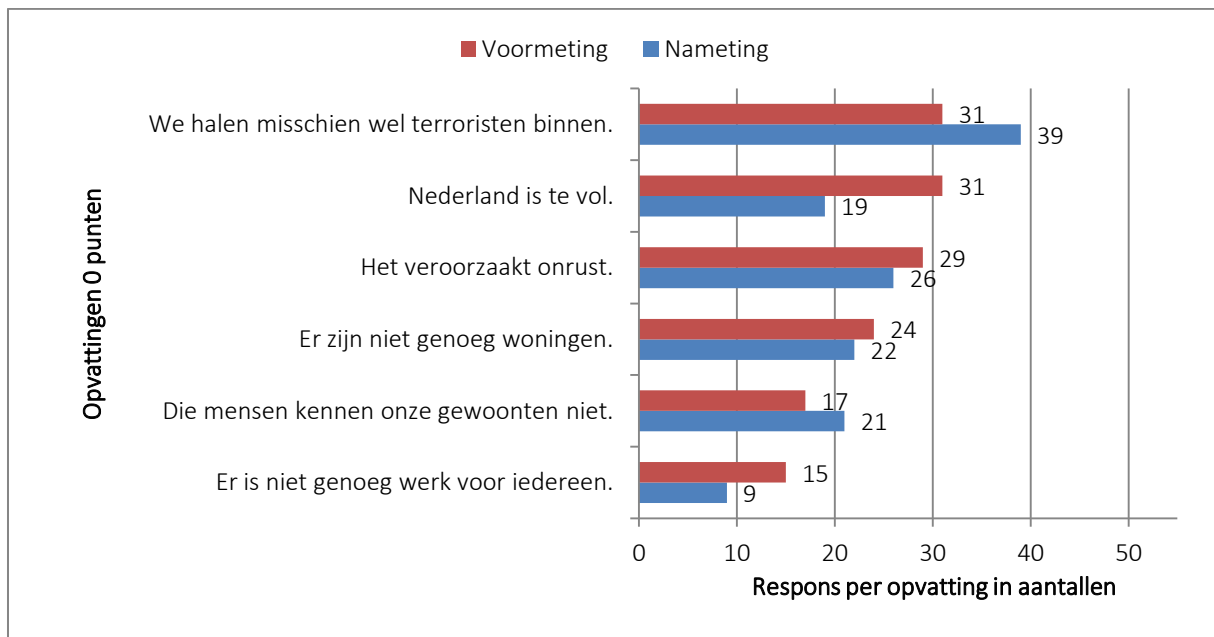
Item	M (voormeting)	M (nameting)	t	df	p
1. In een democratie houdt de meerderheid rekening met de minderheid	0.51	0.73	-2.72	139	<.01
2. In een democratie mag ik alles zeggen wat ik denk	0.37	0.41	-.51	139	>.05
3. In een democratie mogen we kiezen wie ons volksvertegenwoordigers zijn	0.96	1	-1.75	73	>.05
4. In een democratie mag je geloven wat je wilt	0.93	0.96	- .6	140	>.05
5. In een democratie mogen homo's geweigerd worden bij de ingang van een discotheek	0.93	0.88	1.0	126	>.05
6. In een democratie is de macht verdeeld	0.93	0.96	- .6	139	>.05

In tabel 2 zijn de gemiddelden van de voor- en nameting, toetswaarde, vrijheidsgraden en de p-waarde per item weergegeven. Hoewel er voor de items 2 tot en met 6 geen verschillen zijn gevonden, zijn de gemiddelden van de scores wel bijzonder. Voor de vragen 3, 4, 5 en 6 geldt dat de gemiddelde scores bij beide onderzoeksgroepen hoog zijn. Deze hoge score wil zeggen dat de jongeren bij de voormeting, evenals bij de nameting de items veelal juist beantwoord hebben. Bij vraag 2 geldt dat beide groepen gemiddeld genomen laag scoren op dat item. Dat wil zeggen dat weinig respondenten in de voormeting zowel als de nameting het juiste antwoord hebben geven.

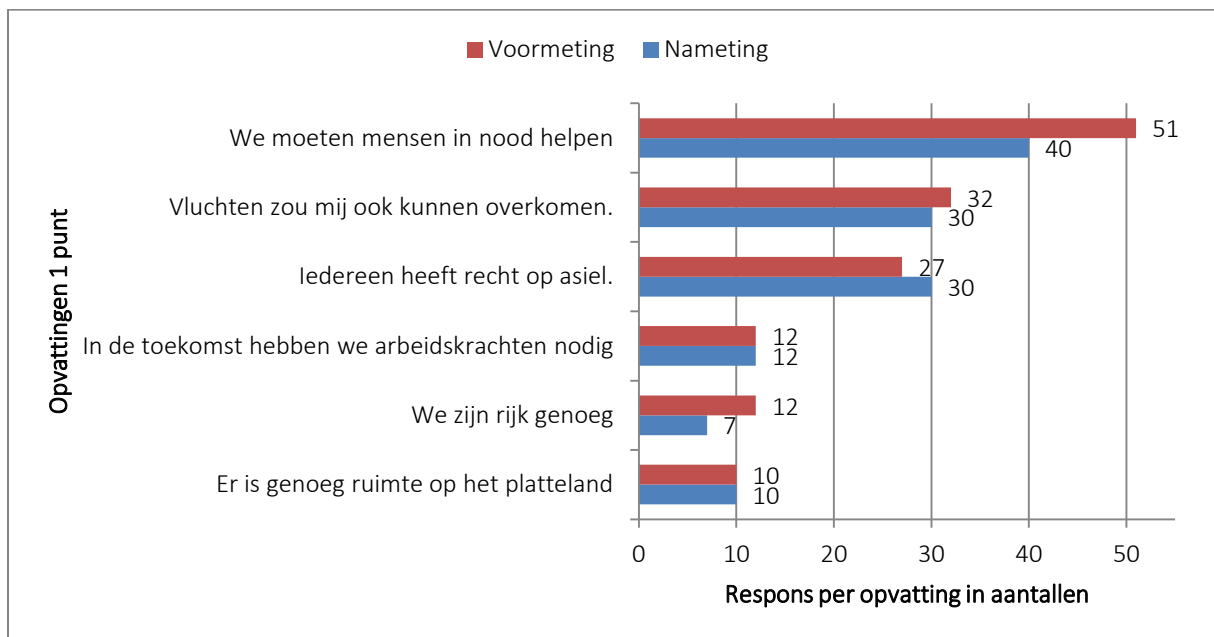
3.3.3 Deelvraag 3: 'Hebben jongeren positievere opvattingen over de opvang van vluchtelingen na een bezoek aan het Fort van de Democratie?'

In deelvraag 3 wordt onderzocht of er een verschil is in opvattingen over de opvang van vluchtelingen tussen jongeren voor hun bezoek en na hun bezoek aan het Fort. Daarbij loopt de range van de score van minimaal 0 tot maximaal 4. Als de gemiddelde totaalscore van de voormeting ($M=1.96$, $SD=1.27$) wordt vergeleken met de gemiddelde totaalscore van de nameting ($M=1.94$, $SD=1.23$) dan blijkt dat er geen verschil is in opvattingen ($t=.1$, $df=134$, $p>.05$). Gemiddeld genomen scoren beide onderzoeken redelijk in het midden. Aan de hand van feedback bij opdracht 74 uit de tentoonstelling, wil dit voor beide onderzoeksgroepen zeggen dat de jongeren gemiddeld genomen vinden dat de vluchtelingen geholpen moeten worden, maar dat ze ook problemen zien bij de opvang.

In de figuren 9 en 10 is een overzicht van alle opvattingen waaruit de respondenten konden kiezen en is de respons per opvatting weergegeven. Als naar alle opvattingen gekeken wordt, dan valt op dat in figuur 9 de opvattingen minder sterk verdeeld zijn dan in figuur 10. Dit geldt voor zowel de voor- als de nameting. Verder is te zien dat de opvatting: 'We moeten mensen in nood helpen', zowel bij de voor- als bij de nameting het hoogste aantal responsen heeft. Bij de nameting neemt de opvatting: 'We halen misschien wel terroristen binnen', sterk toe. Zowel in aantallen als relatief gezien is er een toename. De stelling: 'Nederland is vol', neemt daarentegen af, zowel in aantallen als relatief gezien.

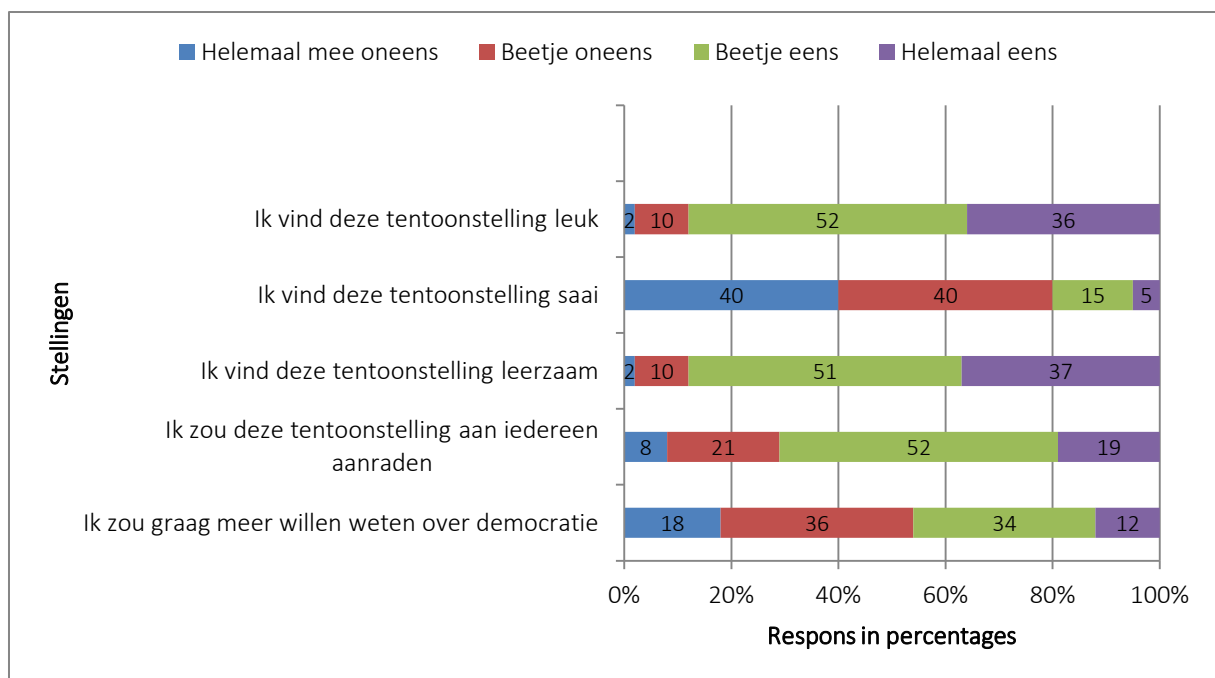
Figuur 9 De frequentie van de respons per 0-punts opvattingen tussen de voormeting (n=73) en nameting (n=67).

Figuur 10 De frequentie van de respons per 1-punts opvattingen tussen de voormeting (n=73) en nameting (n=67).

3.3.4 Deelvraag 4: 'Welke mening hebben jongeren over het Fort van de Democratie na een bezoek?'

De jongeren van de nameting (n=67) hebben vijf stellingen beantwoord waarmee een beeld kan worden geschetst over de ervaring met de tentoonstelling. In figuur 11 zijn per stelling de antwoorden in percentages weergegeven. Daaruit kan worden opgemaakt dat de jongeren in het algemeen positief reageren op de tentoonstelling. Het merendeel van de respondenten vindt de tentoonstelling leuk, leerzaam en niet saai. Een iets kleiner percentage van de respondenten zou de tentoonstelling aan iedereen aanraden. De respondenten reageren het meest verdeeld op de stelling: Ik zou graag meer willen weten over democratie. Net iets meer dan de helft is het daar mee oneens.

Figuur 11 De respons per stelling in percentages (%)

Hoofdstuk 4. Conclusie, discussie en aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden de conclusies van het onderzoek besproken. Eerst komen de conclusies van de hoofdvraag aan bod en vervolgens komen de conclusies van elke deelvraag aan bod. Zowel de conclusies van de hoofdvraag als de deelvragen worden gelijk bediscussieerd. Bij het bespreken van de deelvragen komen ook de beperkingen van het gebruikte meetinstrument ter sprake. Meer algemene beperkingen van het onderzoek worden daarna in een aparte alinea besproken. Tot slot worden er aanbevelingen gedaan voor toekomstig onderzoek en aan de opdrachtgevende organisatie.

4.1 Conclusie en discussie

De hoofdvraag van het onderzoek is: 'Wat zijn de verschillen tussen jongeren voorafgaand aan een bezoek van het Fort van de Democratie in vergelijking met jongeren na afloop van een bezoek aan het Fort van de Democratie op de schalen: democratische opvattingen, democratische kennis en opvattingen over de opvang van vluchtelingen? En welke mening hebben de jongeren over het Fort van de Democratie nadat ze het programma hebben gevolgd?'

Op basis van de resultaten van de eerste drie deelvragen, kan worden geconcludeerd dat er geen verschillen zijn in democratische opvattingen en opvattingen over de opvang van vluchtelingen tussen jongeren voorafgaand aan een bezoek van het Fort in vergelijking met jongeren na een bezoek aan het Fort. Voor de items die democratische kennis meten, is op één item een verschil gevonden tussen de onderzoeksgroepen. Jongeren beantwoorden de stelling 'In een democratie houdt de meerderheid rekening met de minderheid' gemiddeld genomen vaker. Voor de andere items die democratische kennis meten zijn geen verschillen gevonden. De resultaten die zijn gevonden op democratische opvattingen en opvattingen over de opvang van vluchtelingen komen enigszins overeen met de resultaten uit andere onderzoeken en lijken daardoor een betrouwbaar beeld te schetsen. De resultaten die democratische kennis meten, wijken af wanneer deze vergeleken worden met resultaten uit eerder onderzoek. Ook kon de interne betrouwbaarheid voor democratische kennis niet worden gewaarborgd.

Ondanks dat er zeer weinig tot geen verschillen zijn gemeten, wat blijkt uit de onderzoeksresultaten van de eerste drie deelvragen, kan niet met zekerheid worden geconcludeerd dat de tentoonstelling niet voor verandering kan hebben gezorgd. Dit wordt verondersteld aan de hand van de mening die jongeren hebben over het Fort. Het grootste deel van de jongeren reageert bevestigend op de stelling 'Ik vind de tentoonstelling leerzaam'. Het is goed mogelijk dat de jongeren hun democratische kennis en hun opvattingen hebben versterkt. Het is denkbaar dat de jongeren hun democratische kennis en opvattingen beter kunnen beargumenteren en dat pogingen om de jongeren op een ander gedachtespoor te brengen minder succesvol zullen zijn.

Kort samengevat, de onderzoeksresultaten van dit onderzoek lijken niet op één lijn te liggen. Lijken, omdat de betrouwbaarheid voor sommige resultaten niet voldoende is gewaarborgd. Ondanks het feit dat sommige onderzoeksresultaten mogelijk geen betrouwbaar beeld schetsen, zijn ze wel bruikbaar. Zij vormen de basis voor een nieuwe onderzoeksvraag. Want ondanks dat er geen verschillen zijn gevonden, zijn de jongeren wel van mening dat het Fort leerzaam is. Dit roept de vraag op: Wat vinden jongeren leerzaam aan het Fort van de Democratie?

4.1.1 Conclusie en discussie deelvragen

Deelvraag 1

De eerste deelvraag van het onderzoek is: 'Hebben jongeren meer democratische opvattingen na een bezoek aan het Fort van de Democratie in vergelijking met jongeren voorafgaand aan een bezoek?'. Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat er, zowel op schaal als op itemniveau, geen verschil is qua democratische opvattingen tussen jongeren voorafgaand aan hun bezoek in vergelijking met jongeren na afloop van hun bezoek. De hypothese 'Jongeren die een bezoek brengen aan het Fort van de Democratie hebben meer democratische opvattingen dan jongeren voorafgaand aan een bezoek' kan worden verworpen. Uit een betrouwbaarheidsanalyse blijkt dat de items van de schaal democratische opvattingen een matige samenhang hadden. De matige interne betrouwbaarheid van de schaal democratische opvattingen is te verklaren, aangezien de schaal maar bestaat uit vijf items. Democratische opvattingen is een te breed construct om te kunnen vatten in vijf items. De interne betrouwbaarheid van de schaal kan vergroot worden door meer items te gebruiken die democratische opvattingen meten. Ietwat opvallendheid binnen de resultaten zijn de gemiddeld hoge scores bij de items. De hoge gemiddeldes scores zijn zowel bij de voor- als bij de nameting gevonden. Hoge scores op een item duiden op meer van het specifieke construct dat het item meet. Alleen één enkel item over het construct maakt nog geen betrouwbaar en valide meetinstrument. De resultaten voor deze deelvraag zijn vergelijkbaar met wat eerdere resultaten in een onderzoek van Van Ooijen (2011). Ook daar werd geen verschil gevonden op de scores tussen jongeren voorafgaand aan het bezoek in vergelijking met jongeren na afloop van het bezoek. Ook daar was het gemiddelde aan het de hoge kant. Doordat de resultaten overeen lijken te komen, kan het erop wijzen dat de gevonden resultaten in het huidige onderzoek enigszins betrouwbaar zijn. Dit betekent echter niet dat het construct democratische opvattingen valide is gemeten.

Deelvraag 2

De tweede deelvraag van het onderzoek luidt: 'Hebben jongeren meer democratische kennis na een bezoek aan het Fort van de Democratie in vergelijking met jongeren voorafgaand aan een bezoek?'. Op basis van de onderzoeksresultaten is hier geen eenduidig antwoord op te geven. Als de gemiddelde totaalscores van beide onderzoeksgroepen vergeleken worden, dan komt er geen verschil uit. Echter omdat de interne betrouwbaarheid van de schaal niet kon worden bepaald, zijn de items tevens afzonderlijke geanalyseerd. Daaruit blijkt dat er op één item wel een verschil is gevonden. Jongeren beantwoorden na een bezoek aan het Fort de stelling 'In een democratie houdt de meerderheid rekening met de minderheid' vaker juist. De hypothese 'Jongeren die een bezoek brengen aan het Fort van de Democratie hebben meer democratische kennis dan jongeren voorafgaand aan een bezoek', kan grotendeels verworpen worden. De hypothese wordt alleen aanvaard voor het hierboven besproken item en voor de overige items kan de hypothese worden verworpen. Door het gemeten verschil op dat ene item kan er mogelijk worden aangenomen dat jongeren, door de tentoonstelling, het item correcter kunnen beantwoorden. Deze aanname beperkt zich wel tot dat ene item. Voor de overige vragen geldt dat er geen verschil is. Bij de items 3, 4, 5 en 6 komt naar voren dat de gemiddelde scores in beide onderzoeksgroepen hoog zijn. Daarmee kan worden geconcludeerd dat deze items in beide onderzoeksgroepen vaak juist zijn beantwoord. Dit kan echter meerdere verklaringen hebben. Het kan zijn dat de items te makkelijk waren voor het kennisniveau van de jongeren, maar omdat het een dichotome antwoordschaal betreft, is het ook mogelijk dat de jongeren voorafgaand, met enige twijfel het goede antwoord hebben gekozen, maar dat na hun bezoek aan de Fort, bevestiging hebben gevonden voor het juiste antwoord. Bij item 2 'In

een democratie mag ik alles zeggen wat ik denk' kwam naar voren dat de gemiddelde scores, bij de voormeting zowel als de nameting, in het midden lagen. De meest aannemelijke verklaring hiervoor is dat het item te stellig en onduidelijk geformuleerd was. Het woord 'alles' zorgt mogelijk voor verwarring. De verklaring voor item 2 kan naar alle waarschijnlijkheid worden aangenomen, want tijdens het onderzoek was er 1 respondent die zich afvroeg hoe hij het woord 'alles' in item 2 moest opvatten. De resultaten van de schaal democratische kennis zijn tegenstrijdig met eerdere onderzoeksresultaten op dit gebied. Uit de onderzoeksresultaten van Van Ooijen(2011) bleek dat jongeren significant meer democratische kennis hadden na een bezoek aan het Fort. De conclusie van toen kan echter in twijfel getrokken worden want de interne betrouwbaarheid van de schaal was niet betrouwbaar. In het onderzoek van Van Ooijen (2011) zijn de items niet apart geanalyseerd. De huidige onderzoeksresultaten afzetten tegen de eerder onderzoeksresultaten is daardoor niet mogelijk.

Deelvraag 3

De derde deelvraag van het onderzoek luidt: 'Hebben jongeren positievere opvattingen over de opvang van vluchtelingen na een bezoek aan het Fort van de Democratie?' Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt dat er geen verschillen zijn gevonden tussen de beide onderzoeksgroepen als het gaat om opvattingen over de opvang van vluchtelingen. De gestelde hypothese: 'Jongeren die een bezoek brengen aan het Fort van de Democratie hebben positievere opvattingen over de opvang van vluchtelingen dan jongeren voorafgaand aan een bezoek', kan worden verworpen. Uit de onderzoeksresultaten kan geconcludeerd worden dat de jongeren uit beide onderzoeksgroepen gemiddeld genomen enigszins neutraal zijn in hun opvatting over de opvang van vluchtelingen. Neutrale opvattingen wordt, op basis van het gebruikte meetinstrument voor deze deelvraag opgevat als: 'Van mening zijn dat vluchtelingen geholpen moeten worden, maar ook problemen zien bij de opvang'.

Als de bevindingen van het huidige onderzoek worden vergeleken met de bevindingen van een zeer recentelijk onderzoek naar de opvattingen over vluchtelingen in Nederland onder volwassenen dan lijken de huidige gevonden resultaten wel betrouwbaar en valide. Uit het onderzoek van Kloosterman (2018) komt naar voren dat een meerderheid van de Nederlandse bevolking wel van mening is dat we vluchtelingen, als gevolg van oorlog, moeten opvangen. Ook kwam er naar voren dat er verschillen zijn in de manier waarop tegen vluchtelingen wordt aangekeken. Ondanks het feit in het onderzoek van Kloosterman (2018) alleen mensen van 18 jaar en ouder werden onderzocht, bleek dat leeftijd geen invloed had op de opvattingen. Dit vergroot ook de kans dat de onderzoeksresultaten en getrokken conclusies van dit onderzoek juist zijn. Hoewel, naar aanleiding van vergelijkbaar onderzoek de kans groot is dat de gevonden resultaten betrouwbaar zijn, wil dit niet zeggen dat het meetinstrument waarmee de huidige onderzoeksresultaten zijn verkregen zeer geschikt om verschillen tussen groepen duidelijk weer te geven. Bij het meetinstrument dat gebruikt is in het huidige onderzoek, zijn alle opinies over vluchtelingen verwerkt tot een totaalscore. Aan deze totaalscore is een algemene betekenis verleend. Er is wel een overzicht waarin de specifieke stellingen worden weergegeven, maar het is lastig hier duidelijke conclusies aan te verbinden.

Deelvraag 4

De vierde en tevens laatste deelvraag van het onderzoek is: 'Welke mening hebben jongeren over het Fort van de Democratie na een bezoek?'. Voorafgaand werd verondersteld dat de merendeel van de bezoekende jongeren positief zou zijn over het Fort van de Democratie. Dit werd verondersteld aan de hand van een klein intern onderzoek onder docenten waarin werd gevraagd naar de beleving van de jongeren. Ook werd het verondersteld aan de hand van onderzoeksresultaten uit eerder onderzoek van Van Ooijen(2011). De grote meerderheid van de jongeren vindt de tentoonstelling leuk, niet saai en leerzaam. In een iets minder mate zou de meerderheid ook de tentoonstelling aanraden aan iedereen. Op de vraag of de jongeren na het maken van de tentoonstelling meer willen weten over democratie, zijn de meningen verdeeld. Net iets meer dan ze helft geeft aan hier niet in geïnteresseerd te zijn. De hypothese 'Het merendeel van de bezoekende jongeren zal positief zijn over het Fort van de Democratie na een bezoek' kan worden aanvaard. Deze resultaten zijn vergelijkbaar met eerdere conclusies uit eerder onderzoek (Van Ooijen, 2011). Het enige verschil ten opzichte van het huidige onderzoek is dat de jongeren destijds overwegend wel geïnteresseerd waren om meer te leren over democratie.

Alhoewel de gemeten resultaten van deze deelvraag in eerste instantie wellicht minder waardevol lijken voor dit onderzoek, zijn ze dit niet. De onderzoeksresultaten van deze deelvragen geven allereerst aan dat ondanks het feit dat het Fort van de Democratie al bijna 10 jaar bestaat; de beleving van het Fort nog steeds positief ervaren wordt. Doordat de onderzoeksresultaten kunnen worden vergeleken met onderzoeksresultaten van Van Ooijen (2011), laat het ook zien dat de mate waarin het positief wordt beleefd ook enigszins gelijk is gebleven en het resultaat betrouwbaar is. Daarnaast bieden de onderzoeksresultaten van deze deelvraag ook nog context voor de andere deelvragen. Zo geeft het merendeel van de jongeren aan dat ze de tentoonstelling leerzaam vinden. Deze bevinding is weliswaar subjectief gemeten, maar mogelijk meer betrouwbaar dan de onderzoeksresultaten van deelvraag 1 en 2. De schalen die democratische opvattingen en democratische kennis hebben gemeten lieten een lage interne betrouwbaarheid zien. Hierdoor kon op basis van de schalen eigenlijk niet betrouwbaar geconcludeerd worden hoe het gesteld is met de democratische opvattingen en democratische kennis; en of er na het bezoeken van het Fort bepaalde verschillen zijn te meten. Het gegeven dat jongeren de tentoonstelling leerzaam vinden maakt de veronderstelling dat jongeren, ondanks de niet betrouwbare resultaten op de twee schalen, wel wat hebben geleerd door hun bezoek aan het Fort aannemelijker. Mogelijk zijn hun democratische kennis en opvattingen wel versterkt door een bezoek aan het Fort.

4.2 Beperkingen van het onderzoek

De onderzoeksresultaten lagen niet allemaal in lijn met de verwachtingen die er voorafgaand aan het onderzoek verondersteld waren. Naast de beperkingen van de meetinstrumenten, die hierboven zijn besproken, zijn er ook nog algemene beperkingen die van invloed (kunnen) zijn op het de onderzoeksresultaten. De besproken beperkingen zijn tevens aangrijppunten om de kwaliteit te optimaliseren.

De eerste beperking van het onderzoek is de gebruikte onderzoeksmethode. De onderzoeksmethode was een vragenlijstonderzoek waarbij de resultaten van de ene onderzoeksgroep (voormeting) zijn vergeleken met de resultaten van een andere onderzoeksgroep. Op basis van sekse en leeftijdsklassen is nagegaan of de onderzoeksgroepen met elkaar vergeleken konden worden. Daarnaast is het zo dat van elke opleiding één klas bij de voormeting betrokken was en één klas bij de

nameting. Maar dat neemt niet weg dat de voor- en de nameting bestond uit verschillende respondenten. Op een zuivere manier de effecten van het Fort meten is bij deze manier van vergelijken niet mogelijk. De onderzoeksresultaten, die gebaseerd zijn op gemiddelde scores van een onderzoeksgroep, moeten met voorzichtigheid worden geïnterpreteerd door de beperking van de onderzoeksmethode.

De tweede beperking is de lage diversiteit van zowel opleiding als onderwijsinstelling. De opleidingen die zijn onderzocht waren: allround DTP'er, gamedeveloper, grafische vormgeving en game artist. Dit zijn allemaal opleidingen waarin creativiteit en techniek op de voorgrond staat. Daarnaast kwam de respondenten allemaal van dezelfde onderwijsinstelling. Een steekproef met meer variatie in studierichting en meer variatie qua onderwijsinstelling zou mogelijk kunnen leiden tot andere resultaten. De kwaliteit van het burgerschapsonderwijs is mogelijk verschillend per onderwijsinstelling, aangezien de scholen zelf invulling mogen geven aan het burgerschapsonderwijs. Het zou kunnen dat de onderzoeksresultaten van dit onderzoek beïnvloed zijn door de specifieke groep jongeren die is onderzocht. De beperking in studierichting zowel als het ontbreken van variatie in onderwijsinstellingen maakt dat de onderzoeksresultaten van deze steekproef minder goed te generaliseren zijn naar andere groepen die gebruik maken van de rode routekaart.

4.3 Aanbevelingen

Op basis van dit onderzoek kunnen aanbevelingen worden gedaan voor vervolgonderzoek en aan de opdrachtgevende organisatie, Stichting Vredeseducatie. Deze aanbevelingen zullen zich eerst richten op de eerder genoemde beperkingen: de meetinstrumenten, de onderzoeksmethode en getrokken steekproef. Tot slot wordt advies gegeven voor vervolgonderzoek. Het advies voor vervolgonderzoek zal zich richten op een nieuwe onderzoeksvraag die aan de hand van de huidige conclusies is gesteld.

Wat betreft de meetinstrumenten die gebruikt zijn worden enkele aanpassingen geadviseerd. Voor de schalen 'democratische kennis' en 'democratische opvattingen' wordt aanbevolen om het aantal vragen van beide schalen uit te breiden, zodat er nog meer vragen zijn die onder het construct democratie vallen. Door een uitbreiding van het aantal vragen zal er mogelijk meer samenhang ontstaan tussen de vragen en komt dit de betrouwbaarheid ten goede.

Voor het meetinstrument waarmee de opvattingen over de opvang van vluchtelingen wordt gemeten, wordt aanbevolen om deze aan te passen. Sommige stellingen zijn namelijk te algemeen van aard en sommige gaan specifiek in op de gevolgen voor arbeid en huisvesting in relatie tot vluchtelingen. Het advies is om de twaalf stellingen voor te leggen, waarbij gebruik wordt gemaakt van vier antwoordmogelijkheden zoals bij democratische opvattingen (helemaal mee oneens, beetje oneens, beetje eens, helemaal mee eens). Op die manier kan de respondent zijn mening uiten op elk aspect in plaats van dat alleen zichtbaar is welke aspecten er het meest toe doen. Daarnaast kunnen er op die manier meer gerichte conclusies worden getrokken over de opvang van vluchtelingen in plaats van meer algemene conclusies.

Daarnaast is er ook aanbeveling voor de onderzoeksmethode. Om verschillen bij vervolgonderzoek meer valide in kaart te brengen, wordt geadviseerd om gebruik te maken van een quasi-experimentele onderzoeksmethode. Om echt de effecten van de tentoonstelling te kunnen meten, zullen de individuele resultaten die voorafgaand aan het bezoek van de tentoonstelling verkregen zijn, vergeleken moeten worden met de individuele resultaten die na de tentoonstelling verkregen zijn. De proefpersonen worden getoetst op twee momenten, waarbij de tentoonstelling de

experimentele variabele is. Hoe zuiverder deze methode is opgezet, hoe hoger de interne validiteit van een onderzoek. Dat wil zeggen hoe zuiverder het experiment, hoe groter de kans is dat het gevonden effect inderdaad wordt veroorzaakt door de experimentele variabele (Verhoeven, 2011).

Met betrekking tot de steekproef is het advies om bij vervolgonderzoek te zorgen voor meer variatie in onderwijsinstellingen zowel als meer variatie in opleidingen. Door meer variatie in deze variabelen binnen de steekproef, zijn resultaten beter generaliseerbaar voor de bezoekende jongeren die werken met de rode routekaart.

Om het onderzoek meer generaliseerbaar te maken naar alle bezoekende jongeren, dienen bij vervolgonderzoek ook jongeren betrokken te worden die andere routes volgen binnen het Fort. Bij de meetinstrumenten en de interpretatie van de resultaten dient daarbij wel rekening te worden gehouden met het maximaal genoten onderwijsniveau. Maar worden deze punten in acht genomen, dan zouden de resultaten generaliseerbaar zijn voor alle bezoekende jongeren en er zal meer inzicht komen in de effecten van de tentoonstelling als geheel.

Tot slot enig advies voor vervolgonderzoek. De doelstelling van dit huidige onderzoek was te onderzoeken of de positieve waarnemingen cijfermatig onderbouwd konden worden. Ook zouden er aan de hand van dit onderzoek suggesties voor uitbreiding van de tentoonstelling geopperd kunnen worden. Echter, op basis van de huidige onderzoeksresultaten kan hierover geen uitsluitsel worden gegeven. De resultaten binnen het onderzoek lieten tegenstrijdigheden zien. De huidige onderzoeksresultaten vormen wel een basis voor een nieuwe onderzoeksvraag: 'Wat vinden jongeren leerzaam aan het Fort van de Democratie?'. Er wordt aangeraden om in het vervolgonderzoek de jongeren centraal te zetten, want wat verstaan jongeren eigenlijk onder leerzaam:

- Is het Fort leerzaam omdat jongeren nieuwe dingen hebben geleerd? Of zijn twijfels die ze hebben bevestigd of ontkracht?
- Is het Fort leerzaam door de ervaringsgerichte manier van leren?
- Is het Fort leerzaam, omdat ze meer hebben geleerd over zichzelf? Of hebben ze meer geleerd over de ander?
- Van welke thema's in de tentoonstelling vinden ze dat ze het meest geleerd hebben?

De bovenstaande vragen kunnen als leidraad worden gebruikt voor het vervolgonderzoek. Op basis van deze nieuwe onderzoeksvragen kan worden onderzocht wat het Fort leerzaam maakt. Door deze meer subjectieve benadering van het onderzoek, is het waarschijnlijk beter te duiden wat het Fort leerzaam maakt. Ook is denkbaar dat de onderzoeksresultaten van het eventuele vervolgonderzoek, beter inzetbaar zijn voor mogelijke veranderingen in de tentoonstelling. In bijlage 4 zijn bondig enkele punten voor dit vervolgonderzoek beschreven. Een toegepaste psycholoog zou de aanbeveling voor vervolgonderzoek verder kunnen uitwerken en kunnen uitvoeren. Een toegepast psycholoog bezit onderzoeksvaardigheden om het onderzoek te kunnen uitvoeren, maar door de praktische en handelingsgerichte manier van denken kan hij ook een brug slaan tussen gevonden onderzoeksresultaten en de praktijk.

Bronnenlijst

- Bloom, B.S. (Ed.). Engelhart, M.D., Furst, E.J., Hill, W.H., Krathwohl, D.R. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives, Handbook I: The Cognitive Domain*. New York: David McKay Co Inc.
Geraadpleegd van: http://www.univpgri-palembang.ac.id/perpus-fkip/Perpustakaan/Pendidikan%20&%20Pengajaran/Taxonomy_of_Educational_Objectives__Handbook_1__Cognitive_Domain.pdf
- Burgerschap (2018). In *Van Dale*. Geraadpleegd van: https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/burgerschap#.Wu7_TohuZPZ
- Elfering, S., Den Boer, P.D. & Tholen, R. (2016). *LOB en burgerschapsonderwijs in het mbo*. Consortium 2B MBO. KBA Nijmegen, ResearchNed. Geraadpleegd van <https://www.nro.nl/wp-content/uploads/2015/05/LOB-en-burgerschapsonderwijs-in-het-mbo-eindrapport-consortium-2B-MBO.pdf>
- Engelsen, E.R. & Sie Dhian Ho, M. (red.) (2004) *De staat van de democratie. Democratie voorbij de staat*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Erfgoed Utrecht (2018) *De Lunetten*. Geraadpleegd van: <https://erfgoed.utrecht.nl/forten/de-lunetten/>
- Forten (2018). *Lunet I*. Geraadpleegd van: https://forten.nl/forten/lunet-i/?gclid=Cj0KCQjwnqzWBRC_ARIsABSMVTOZzKMyhr0DM3PLHdPoyDT-vg7FgArBEIAjEb5qUQf0OQWG3FATWGkaAp-6EALw_wcB
- Hendriks, F. (2006). *Vitale Democratie: Theorie van democratie in actie*. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Inspectie van Onderwijs (2016). *Burgerschap op school: Een beschrijving van burgerschapsonderwijs en de maatschappelijke stage*. (z.p): Inspectie van Onderwijs
- Kaldewey J. (2005). Onderzoek van Onderwijs *David Kolb: manieren van leren in verschillende disciplines*. Jaargang 34. Geraadpleegd van: <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/11964>
- Kloosterman, R. (2018). *Opvattingen over vluchtelingen in Nederland* (z.p.) Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2018/13/opvattingen-over-vluchtelingen-in-nederland>
- Krathwohl, D.R. (2002). A revision of Bloom's taxonomy: An overview. *Theory into Practice*, 41 (4)212-218. Geraadpleegd van: <https://www.depauw.edu/files/resources/krathwohl.pdf>
- Raad (2017a). *Factsheet Burgerschap*. Geraadpleegd van https://www.mboraad.nl/sites/default/files/documents/factsheet_burgerschap_0.pdf
- Mbo Raad (2017b). *Loopbaan en burgerschap*. Geraadpleegd van <https://www.mboraad.nl/themas/loopbaan-en-burgerschap>

Netwerk Burgerschap mbo (2017). *Vier dimensies*. Geraadpleegd van:
<http://burgerschapmbo.nl/vier-dimensies/>

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2007). *Vormen van democratie: Een advies over democratisch gezindheid (advies 42)*. Amsterdam: SWP Amsterdam

Stichting Vredeseducatie (z.d). *Fort van de Democratie*. Geraadpleegd van
<https://www.fortvandedemocratie.nl/>

Stichting Vredeseducatie (2017). *Protocol Groepsontvangsten Fort van de Democratie juni 2017*. Utrecht: Auteur

Tuinier, J.D. & Visser, G. (2009). *Jongeren maken democratie: Evaluatie Fort van de Democratie*. Utrecht: Stichting Vredeseducatie.

Tuinier, J.D., Doosje, B., Mann, L., Feddes, A.R., Van Ooijen, I. Huijzer, A. & Visser, G. (z.d). *Fort van de Democratie WERKT*. Utrecht: Stichting Vredeseducatie

Van Ooijen, I. (2011). *Het effect van de Interactieve Tentoonstelling 'Fort van de Democratie' op Kennis en Opvattingen over Democratisch Burgerschap bij Jongeren* (Mastertheses). Sociale Psychologie, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam.

Verhoeven, N. (2011). *Wat is onderzoek? (4e ed.)*. Amsterdam, Nederland: Boom Lemma.

Wet GW (1815, 24 augustus) Geraadpleegd van:
<http://wetten.overheid.nl/BWBR0001840/2017-11-17>

Wet WEB (2010, 2 juli) Geraadpleegd van:
<http://wetten.overheid.nl/BWBR0027963/2017-08-01>

Bijlagen

Bijlage 1 Rode routekaart 'Fort van de Democratie'

Welkom in het Fort van de Democratie

Naam

Startnummer

Fort van de Democratie
Een interactieve tentoonstelling op Fort Lunet | in Utrecht. Een project van de Stichting Vredeseducatie i.s.m. de gemeente Utrecht.

Concept, samenstelling en organisatie
Jan Durk Tuijnier en Geu Visser

Ontwerp en uitvoering tentoonstelling
Hayo van Gernerden

Applications
Studio Louter

Fort van de Democratie
Fort Lunet I
Koningsweg 290, 3585 LD Utrecht
Tel: 030 - 272 35 00
Email: info@fortvandedemocratie.nl
www.fortvandedemocratie.nl

Fort van de Democratie
Stichting Vredeseducatie
Peace Education Projects

Fort van de Democratie
Studiemiddagen, workshops en cursussen voor docenten.

© 2017 Stichting Vredeseducatie

Het Fort van de Democratie is gerealiseerd met financiële steun van:
Adessium Foundation, Gemeente Utrecht, VSBfonds, KfHeinfonds, Haëla Stichting, Ars Donandi en Sophie Booy-barones van Randwijck fonds en het Vredesfonds en het vfonds met middelen uit de Nationale Postcode Loterij en de BankGiro Loterij. Uw deelname aan deze loterijen wordt van harte aanbevolen.

vfonds
Investeert in
VREDE

VSBfonds
Iedereen doet mee

Gemeente Utrecht

Democracy & Media
Foundation Stichting
Democratie & Media

CJP
CULTUURKAART

kdHein, stichting

HAËLA
STICHTING

Sophie Booy - barones van Randwijck fonds + Ars Donandi
Vredesfonds + Ars Donandi

1

Vul in A, B, C, enz.

Bij welke groep hoor jij?

Bij welke drie groepen zou je niet willen horen?

2

Ik ben tevreden met mijn uiterlijk.

☐ ja ☐ nee

3

Mijn huidkleur lijkt het meest op nr.

Kijk na het invullen achter de klep.

4

Ik ben eerlijk.

☐ soms ☐ meestal

Ik ben fanatiek.

☐ soms ☐ meestal

Ik ben behulpzaam.

☐ soms ☐ meestal

Ik durf voor mijn eigen mening uit te komen.

☐ soms ☐ meestal

Ik wil altijd alles kunnen zeggen wat ik denk.

☐ ja ☐ nee

5

Ga elk aan een kant van de spiegel staan. Kijk elkaar in de ogen en maak samen een nieuw gezicht.

Heeft de ander hetzelfde gezien als jij?

☐ ja ☐ nee

6

☐ eens ☐ oneens

7

☐ eens ☐ oneens

8

☐ eens ☐ oneens

9

☐ eens ☐ oneens

10

Volgens artikel 1 van de Grondwet moeten alle mensen in Nederland gelijk behandeld worden.

☐ ja, altijd ☐ nee, alleen in gelijke gevallen

11

Druk op de knop.

Jeffrey Koorndijk is geweigerd voor een stageplaats. Wat vind je daarvan?

☐ Ik vind dat het bedrijf een boete moet krijgen.

☐ Ik vind dat het bedrijf zelf mag kiezen wie ze aannemen.

12

Wat is er vreemd aan dit bordje?

☐ er zijn hier geen honden ☐ het is fout wat er staat

Kijk achter het bordje.

13

Zet de schuiven bij jouw mening.

Tel daarna de blauwe stippen die overblijven.

minder dan 8 ☐ 8 t/m 12 ☐ meer dan 12 ☐

14

Zet de pijl op het aantal blauwe stippen.

Ben je het eens met het commentaar? ☐ ja ☐ nee

15

Druk 4 voordelen tegelijk in. Als je het goed hebt, hoor je de specht.

De voordelen zijn ☐ ☐ ☐ ☐

16

Plaats drie groene bordjes bij Democratie en drie groene bordjes bij Geen Democratie. Het is goed als de rijtjes even hoog zijn. Noteer de eerste letter van het woord.

Democratie ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

Haal daarna de hendel over.

17

Plaats drie gele bordjes bij Democratie en drie gele bordjes bij Geen Democratie.

Democratie ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

18

Welke uitspraak spreekt jou het meeste aan? **Maak 1 hokje zwart.**

☐ A ☐ B ☐ C ☐ D ☐ E ☐ F

19

Druk op de knop.

Welke uitspraak geldt voor jou?

☐ Ik heb wel eens tegen iemand gezegd: ga terug naar je eigen land.

☐ Iemand heeft tegen mij wel eens gezegd: ga terug naar je eigen land.

☐ Geen van beide uitspraken.

20

Druk op de knop.

Vind jij het grappig om tegen iemand met een Aziatisch uiterlijk te zeggen: Sambal bij?

☐ ja ☐ nee

21

Wanneer werd in Nederland de democratie afgeschaft?

☐ 1900 ☐ 1940 ☐ 1945

22

1 2 3 4 5 6 7

wel ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

niet ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

Druk op de knop.

23

Waarom moesten Joden een gele Davidsster dragen?

☐ Het was makkelijker bij het discrimineren.

☐ Vanwege hun geloof.

24

Waarom werden de anti-Joodse maatregelen genomen?

☐ Om discriminatie tegen te gaan.

☐ Om de Joden stap voor stap te isoleren van de andere Nederlanders.

25

Wat zou jij het ergst vinden? **Maak 3 hokjes zwart.**

☐ fiets inleveren ☐ niet naar de kapper

☐ bioscoopverbod ☐ zwemverbod

☐ geen bankrekening ☐ niet vissen

☐ niet sporten ☐ reisverbod

☐ niet telefoneren

26

Welke twee democratische rechten werden hier geschornd?

☐ Het recht om te beledigen en haat te zaaien.

☐ Het recht van burgers op bescherming van de overheid.

☐ Het recht van minderheden om te leven zoals ze willen.

27 Noteer het nummer van het nazi ideaal.

☐	gehandicapten	☐	Jehova's Getuigen
☐	homoseksuelen	☐	zigeuners

28 Welk recht werd hier geschonden?

☐	Het recht dat je zelf uitmaakt welke boeken je leest.
☐	Het recht om boeken te verbranden.

29 Dader: de N.S.B.-burgemeester van Utrecht

☐	heeft de nazi's fanatiek meegeholpen bij de Jodenvervolg.
☐	heeft mensen geholpen met onderduiken.

30 Slachtoffer: Félíce Polak zegt over de Tweede Wereldoorlog:

☐	We kunnen deze geschiedenis het beste vergeten.
☐	Ik begrijp zo goed dat mensen hun land ontvluchten als ze daar niet in vrijheid kunnen leven.

31 Toeschouwers: waarom deden zij niets?

☐	Ze zagen wel wat er gebeurde, maar ze waren bang voor hun eigen leven.
☐	Ze waren het eens met de anti-Joodse maatregelen.

32 Verzet: waarom ging Carry in het verzet?

☐	Het verzet was voor haar een spannend avontuur.
☐	Ze wist al voor de oorlog dat de nazi's minderheden onderdrukten.

33 Wat betekent het bord éénrichtingsverkeer op deze draaideur?

☐	Nazi's eisen één richting voor iedereen.
☐	Een hakenkruis is het symbool van dictatuur.
☐	Deze weg moeten we niet in.

Kijk achter de klep.

34 Bevrijdingsdag valt op:

☐	1 juli	☐	5 mei	☐	11 november	☐	15 augustus
--------------------------	--------	--------------------------	-------	--------------------------	-------------	--------------------------	-------------

Kijk achter de klep.

35 Ga zitten en begin te fietsen.

Omcirkel het cijfer dat past bij jouw mening.

Wanneer mag je oorlog voeren?

	Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Mee eens	Helemaal mee eens
A.	4	2	1	0
B.	4	3	2	1
C.	3	2	1	0
D.	6	5	1	0
E.	0	1	3	6

Tel de punten van jouw antwoorden op.

Mijn score is:	☐ 2-6 punten	☐ 7-11 punten
	☐ 12-17 punten	☐ 18 of meer

36 Ben je het eens met het commentaar?

☐	ja	☐	nee
--------------------------	----	--------------------------	-----

Sami Kaspi is een: ☐ Marokkaan ☐ Jood ☐ Nederlander

Kijk achter de klep.

38 Ben jij het eens met Sami Kaspi?

☐	ja	☐	nee	☐	geen mening
--------------------------	----	--------------------------	-----	--------------------------	-------------

39 waar ☐ niet waar ☐

40 waar ☐ niet waar ☐

41 waar ☐ niet waar ☐

42 waar ☐ niet waar ☐

Een feit is waar.	altijd ☐	soms ☐
Een mening is waar.	☐	☐

44 Breng 3 feiten in balans met 3 meningen.

Iedereen kan zich vergissen.	☐	mening	☐
Pizza is lekker.	☐		☐
Smaken verschillen.	☐		☐
Er is geen beter land dan Nederland.	☐		☐
8 X 8 = 64	☐		☐
Coca Cola is de beste cola.	☐		☐

feit	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------

45 Plaats de uitspraken waar jij het mee eens bent.
Hoeveel bordjes tel je?

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
0	1	2	3	4	5	6	7	8	

46 Kijk aan de achterkant.

Een generalisatie is:

☐	doen alsof het voor alle mensen geldt.
☐	doen alsof het voor sommige mensen geldt.

Haal de hendel over.

47 Kijk onder de roze kap.

Heb jij vooroordelen?

☐	ja	☐	nee
--------------------------	----	--------------------------	-----

48 Maak de zin af. Druk twee knoppen tegelijk in.

Waarom hebben mensen vooroordelen?

A	B	C	D	E	F
☐	☐	☐	☐	☐	☐

49 Wat vind jij? Verbieden of niet?

	verbieden	niet verbieden	geen mening
A	☐	☐	☐
B	☐	☐	☐
C	☐	☐	☐
D	☐	☐	☐
E	☐	☐	☐

Wat vind jij? Verbieden of niet?

verbieden niet verbieden geen mening
F ☐ ☐ ☐ ☐
G ☐ ☐ ☐ ☐
H ☐ ☐ ☐ ☐

Naar welke belediging heb jij gekeken?

A ☐ B ☐ C ☐ D ☐

Waardoor word jij beledigd? Maak 1 hokje zwart.

A ☐ B ☐ C ☐ D ☐

Druk op de knop. Wat is jouw mening?

A ☐ B ☐

Zet alle rollen op blauw. Bekijk daarna de drie andere kleuren.

Welk plan vind jij het beste?

geel ☐ blauw ☐ groen ☐ rood ☐

Zet alle rollen op geel. Bekijk daarna de drie andere kleuren.

Welk plan vind jij het beste?

geel ☐ blauw ☐ groen ☐ rood ☐

Plaats drie zwarte bordjes bij de macht van de rijkste. En drie zwarte bordjes bij de macht van de slimste. Het is goed als de rijtjes even hoog zijn. Noteer de eerste letter van het woord.

De macht van het rijkste. De macht van de slimste.

Haal de hendel over.

Plaats drie gele bordjes bij de macht van de baas. En drie gele bordjes bij de macht van de sterkste.

De macht van de baas De macht van de sterkste

56

Hoe gebruik jij macht?

Geef je sterkste kant een 1. Geef je minst sterke kant een 4.

Ik heb geld. Ik ben sterk.
 Ik ben slim. Ik ben de baas.

57

Zet bij elke mening de schuif bij eens of oneens.

eens oneens
A B C D E F G H
☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

Waar komen jouw opvattingen vooral vandaan?

Maak niet meer dan 2 hokjes zwart.

ouders school vrienden
godsdienst media politieke partij
☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

58

Zet de schakelaars bij ja of nee. Hoeveel blauwe lampen branden er?

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

59

Zet de pijl op het aantal blauwe lampen die jij bij opdracht 58 hebt aangezet.

Ben je het eens met het commentaar? ☐ ja ☐ nee

60

Kijk elk door een anders gekleurde ruit. Lees om de beurt de argumenten over wel of niet gaan stemmen.

Ga jij stemmen zodra het kan? ☐ ja ☐ nee ☐ misschien

61

De politie let op jongeren die met geweld hun doel willen bereiken. Hoe ver klim jij op de ladder? Begin bij A.

A ☐ B ☐ C ☐ D ☐ E ☐ F ☐ G ☐

62

Neem allebei een kijkglas. Lees om de beurt een regel voor. Vind jij jezelf

☐ een fan ☐ een fanatiekeling ☐ geen van beide

63

Kijk in het hoofd van de broer van Khalid M.

De broer van Khalid M. vind ik een:

☐ terrorist ☐ verzetsstrijder ☐ martelaar ☐ weet ik niet

64

Kijk in het hoofd van Eileen J.

Eileen vind ik een:

☐ heldin ☐ verzets-
strijder ☐ fanatiekeling ☐ weet ik niet

65

Druk op start.

Druk de knoppen in van de acties waar jij aan mee zou doen.

Maak 1 hokje zwart. Alleen het hoogste getal.

0 1 2 3 4 5 6
☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
7 8 9 10 11 12
☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

66

Ben je het eens met het commentaar? ☐ ja ☐ nee

67

Welke vluchteling hoort bij welke koffer?

Rik hoort bij nr. Chris hoort bij nr.
Nariman hoort bij nr. Al Hallak hoort bij nr.

68

Nederland is te vol om vluchtelingen op te vangen.

☐ eens ☐ oneens ☐ geen mening

69

In Nederland hebben vluchtelingen het recht om asiel aan te vragen. Wat vind je daarvan?

☐ eens ☐ oneens ☐ geen mening

70

Ben je het eens met Nariman?

☐ ja ☐ nee

71

Vind jij het goed dat de familie

Al Hallak in Nederland mag wonen? ☐ ja ☐ nee

72

Ik zou meenemen:

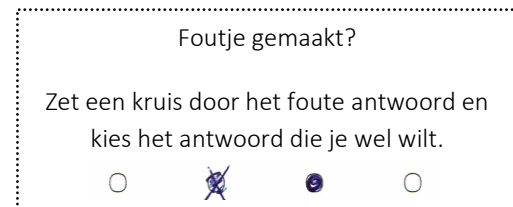
Bijlage 2 Vragenlijst voormeting

Leuk dat je meedoet aan deze vragenlijst! Ook bij het Fort van de Democratie zijn we niet uitgeleerd en vandaag hebben we jouw hulp nodig. In deze vragenlijst vragen we naar jouw mening en ideeën van dit moment.

Voor je gaat beginnen zijn 2 dingen belangrijk. Vul de vragenlijst alleen in. Dus ook als je twijfelt over een antwoord, niet overleggen met je buurvrouw of buurman. Daarnaast zijn de antwoorden die je geeft op de vragenlijst anoniem.

Het invullen van de vragenlijst duurt ongeveer 3 minuten.
Lees de vragen goed en vul ze eerlijk in.

Alvast heel erg bedankt voor je inzet!

Ik ben een: ☐ man ☐ vrouw

Ik ben jaar oud.

Lees de onderstaande stellingen. Geef aan in hoeverre je het oneens of eens bent met de stelling.

Stellingen	Helemaal mee oneens	Beetje oneens	Beetje eens	Helemaal eens
Ik vind vrijheid van meningsuiting belangrijk.	☐	☐	☐	☐
Mensen moeten elkaar respecteren. Ik respecteer de ander, ook al heb ik een andere mening.	☐	☐	☐	☐
In een democratie moet iedereen in gelijke gevallen gelijk behandeld worden.	☐	☐	☐	☐
In een democratie, moet ik soms besluiten accepteren, waar ik het niet mee eens ben.	☐	☐	☐	☐
Een democratie is de beste manier waarop een land kan worden bestuurd.	☐	☐	☐	☐

Lees de onderstaande stellingen. Geef bij elke stelling aan of jij denkt dat het onjuist of juist is.

Stellingen	Onjuist	Juist
In een democratie houdt de meerderheid rekening met de minderheid.	☐	☐
In een democratie mag ik alles zeggen wat ik denk.	☐	☐
In een democratie mogen we kiezen wie onze volksvertegenwoordigers zijn.	☐	☐
In een democratie mag je geloven wat je wilt.	☐	☐

Stellingen	Onjuist	Juist
In een democratie mogen homo's geweigerd worden bij de ingang van een discotheek.	☐	☐
In een democratie is de macht verdeeld.	☐	☐

Hieronder staan 12 uitspraken over de opvang van vluchtelingen. Kies de 4 uitspraken die het beste aansluiten bij jouw mening van dit moment. Omcirkel deze 4 uitspraken.

Die mensen kennen onze gewoonten niet.	Er zijn niet genoeg woningen.	We moeten mensen in nood helpen.	Er is niet genoeg werk voor iedereen.
Vluchten zou mij ook kunnen overkomen.	We halen misschien wel terroristen binnen.	Iedereen heeft recht op asiel.	Wij zijn rijk genoeg.
Er is genoeg ruimte op het platteland.	In de toekomst hebben we arbeidskrachten nodig.	Het veroorzaakt onrust.	Nederland is te vol.

Je bent klaar!

Bedankt voor het invullen van deze vragenlijst en veel plezier in het Fort van de Democratie!

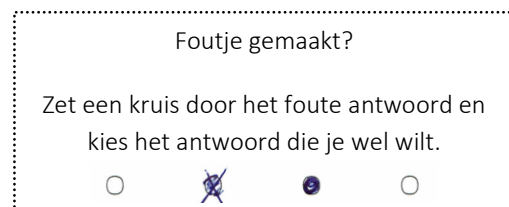
Bijlage 3 Vragenlijst nameting

Leuk dat je meedoet aan deze vragenlijst! Ook bij het Fort van de Democratie zijn we niet uitgeleerd en vandaag hebben we jouw hulp nodig. In deze vragenlijst vragen we naar jouw mening en ideeën van dit moment.

Voor je gaat beginnen zijn 2 dingen belangrijk. Vul de vragenlijst alleen in. Dus ook als je twijfelt over een antwoord, niet overleggen met je buurvrouw of buurman. Daarnaast zijn de antwoorden die je geeft op de vragenlijst anoniem.

Het invullen van de vragenlijst duurt ongeveer 3 tot 4 minuten.
Lees de vragen goed en vul ze eerlijk in.

Alvast heel erg bedankt voor je inzet!

Ik ben een: ☐ man ☐ vrouw

Ik ben jaar oud.

Lees de onderstaande stellingen. Geef aan in hoeverre je het oneens of eens bent met de stelling.

Stellingen	Helemaal oneens	Beetje oneens	Beetje eens	Helemaal eens
Ik vind vrijheid van meningsuiting belangrijk.	☐	☐	☐	☐
Mensen moeten elkaar respecteren. Ik respecteer de ander, ook al heb ik een andere mening.	☐	☐	☐	☐
In een democratie moet iedereen in gelijke gevallen gelijk behandeld worden.	☐	☐	☐	☐
In een democratie, moet ik soms besluiten accepteren, waar ik het niet mee eens ben.	☐	☐	☐	☐
Een democratie is de beste manier waarop een land kan worden bestuurd.	☐	☐	☐	☐

Lees de onderstaande stellingen. Geef bij elke stelling aan of jij denkt dat het onjuist of juist is.

Stellingen	Onjuist	Juist
In een democratie houdt de meerderheid rekening met de minderheid.	☐	☐
In een democratie mag ik alles zeggen wat ik denk.	☐	☐
In een democratie mogen we kiezen wie onze volksvertegenwoordigers zijn.	☐	☐
In een democratie mag je geloven wat je wilt.	☐	☐

Stellingen	Onjuist	Juist
In een democratie mogen homo's geweigerd worden bij de ingang van een discotheek.	☐	☐
In een democratie is de macht verdeeld.	☐	☐

Hieronder staan 12 uitspraken over de opvang van vluchtelingen. Kies de 4 uitspraken die het beste aansluiten bij jouw mening van dit moment. Omcirkel deze 4 uitspraken.

Die mensen kennen onze gewoonten niet.	Er zijn niet genoeg woningen.	We moeten mensen in nood helpen.	Er is niet genoeg werk voor iedereen.
Vluchten zou mij ook kunnen overkomen.	We halen misschien wel terroristen binnen.	Iedereen heeft recht op asiel.	Wij zijn rijk genoeg.
Er is genoeg ruimte op het platteland.	In de toekomst hebben we arbeidskrachten nodig.	Het veroorzaakt onrust.	Nederland is te vol.

Tot slot wat vragen over je bezoek aan het Fort van de Democratie. Lees de onderstaande stellingen en geef aan in hoeverre je het oneens of eens bent met de stelling.

Stellingen	Helemaal mee oneens	Beetje oneens	Beetje eens	Helemaal eens
Ik vind deze tentoonstelling leuk.	☐	☐	☐	☐
Ik vind deze tentoonstelling saai.	☐	☐	☐	☐
Ik vind deze tentoonstelling leerzaam.	☐	☐	☐	☐
Ik zou deze tentoonstelling aan iedereen aanraden.	☐	☐	☐	☐
Ik zou graag meer willen weten over democratie.	☐	☐	☐	☐

Tot slot

	Niet	Wel
Heb je serieus aan deze tentoonstelling meegedaan?	☐	☐

Je bent klaar!

Bedankt voor het invullen van deze vragenlijst en je bezoek aan het Fort van de Democratie!

Bijlage 4 Beknopt plan van aanpak voor vervolgonderzoek

Plan van aanpak	Vervolgonderzoek: Leerzame factoren van het Fort van de Democratie volgens bezoekende jongeren.
Organisatie	Stichting Vredeseducatie is organisatie die werkt aan interactieve methodieken op de gebieden: burgerschap, democratie, diversiteit en conflicthantering. Ze leveren maatwerk voor andere organisaties, maar hebben zelf ook vaste en reizende, interactieve tentoonstellingen. Sinds 2008 is op fort Lunet I in Utrecht de interactieve tentoonstelling Fort van de Democratie gevestigd. In dit programma onderzoeken en versterken jongeren (14-25 jaar) hun kennis, vaardigheden en houding op het gebied van democratisch burgerschap. Voor meer informatie over de Stichting Vredeseducatie en het Fort van de Democratie: https://www.vredeseducatie.nl/ en https://www.fortvandedemocratie.nl/
Probleem	Na aanleiding van het huidige onderzoek is er een nieuwe onderzoeksvraag ontstaan. Er is onderzocht of het Fort van de Democratie zorgt voor verschillen tussen jongeren op de gebieden: democratische opvattingen, democratische kennis en over de opvang van vluchtelingen. Tevens is zijn de ervaringen van het Fort van de Democratie onderzocht. De resultaten binnen het onderzoek lieten tegenstrijdigheden zien. Want ondanks dat er geen verschillen zijn gemeten op de drie bovenstaand gebieden, vonden de jongeren het Fort wel leerzaam. Hieruit is een nieuwe onderzoeksvraag ontstaan: 'Wat vinden jongeren leerzaam aan het Fort van de Democratie?'.
Eindproduct	Op basis van de onderzoeksresultaten van het huidige onderzoek, konden geen aanbevelingen worden gedaan voor eventuele aanpassingen of toevoegingen binnen het Fort. Tevens kon positieve waarnemingen van de begeleiders op het Fort niet ondersteund worden. Aan de hand van dit plan voor een vervolgonderzoek wordt verwacht om een beter inzicht te krijgen in leerzame factoren van het Fort. Het vervolgonderzoek gaat voornamelijk gebaseerd zijn op de meningen van de jongeren. Aan de hand van de resultaten van het vervolgonderzoek kan dan mogelijk beter worden ingespeeld op aanpassingen en/of toevoegingen van opdrachten binnen het Fort.
Activiteiten	Om uit te vinden wat de jongeren leerzaam vinden is het belangrijk om inzicht te krijgen in de volgende vragen: - Is het Fort leerzaam omdat jongeren nieuwe dingen hebben geleerd? Of zijn twijfels die ze hebben bevestigd of ontkracht? - Is het Fort leerzaam door de ervaringsgerichte manier van leren? - Is het Fort leerzaam, omdat ze meer hebben geleerd over zichzelf? Of hebben ze meer geleerd over de ander? - Van welke programmaonderdelen en welke thema's in de tentoonstelling vinden ze dat ze het meest geleerd hebben.

Voor het vervolgonderzoek zijn de volgende stappen nodig:		
	1.Oriënteren	Verkennend vooronderzoek onder de begeleiders van het Fort om te kijken of er nog andere relevant vlakken zijn die mogelijk leerzaam kunnen worden gevonden door de jongeren.
	2.Opzet conceptversie vragenlijst	Aan de hand van verkennend vooronderzoek een vragenlijst samenstellen. Eventueel een semigestructureerde vragenlijst samenstellen, zodat er nog ruimte is voor suggesties van de jongeren.
	3.Uitvoering	Onderzoek uitvoeren onder de bezoekende jongeren.
	4. Analyseren en rapporteren	Vragenlijsten verwerken en resultaten analyseren en conclusies trekken.
Globale planning = ± 756 uur	1. Oriënteren	144 uur
	2.Opzet conceptversie vragenlijst	180 uur
	3.Uitvoering	144 uur
	4. Analyseren en rapporteren	180 uur
Randvoorwaarden		
Voor het vervolgonderzoek zijn enkele randvoorwaarden:		
Respondenten		Er zullen bezoekende groepen van het Fort benaderd worden om deel te nemen aan het onderzoek.
Materiaal		De afname van de vragenlijst kan in Fort zelf, alleen zullen er extra tafels en stoelen geplaatst moeten worden. Deze extra tafels en stoelen zijn al in het Fort aanwezig. Daarnaast zijn er voldoende potloden nodig en uiteraard zullen er genoeg vragenlijsten moeten zijn. Potloden worden al aangeboden en gebruikt tijdens de tentoonstelling. Deze kunnen de respondenten gebruiken voor het invullen van de vragenlijst.
Geld		Het fort biedt al vele faciliteiten. De grootst verwachte kostenpost zal de vragenlijst zijn. Per geprinte pagina zullen de geschatte kosten € 0.05 zijn. Om een beeld te schetsen; 150 vragenlijsten (dubbelzijdig) kost € 15 euro. Ook zal er mogelijk een klein budget nodig zijn om lekker te halen als vriendelijke gebaar naar de respondenten toe. Hoeveel dit zal kosten is afhankelijk van het aantal respondenten en het lekkers. Voor 150 respondenten zal het waarschijnlijk zal het tussen de tussen de €10 en €20 kosten.

Bijlage 5 Eigen werkverklaring

Eigen werkverklaring

Ondergetekende: (Naam student)

Kitty van Leeuwen

verklaart ondubbelzinnig dat:

- 1) dit werkstuk eigen werk is en daarom geen inbreuk maakt op het auteursrecht van een ander,
- 2) alle gebruikte bronnen (waaronder internetpagina's) zijn voorzien van bronvermelding,
- 3) het verslag voor niet meer dan 5 % aan overgenomen passages uit 'werk van anderen' bevat.
- 4) dit verslag ook digitaal is ingeleverd via Safe Assign (Blackboard).

Plaats: Leusden

Datum: 4 juni 2018

Handtekening:

N.B. Schending van bovengenoemde 'Eigen werkverklaring' wordt als fraude aangemerkt als bedoeld in Art. 19 OER.

Bijlage 6 Stellingen

FORMULIER AANLEVEREN VIJF STELLINGEN

N.B. Je levert vijf uitdagende stellingen aan, je hoeft het hier niet persé mee eens te zijn

Studentnummer : 335298
Naam student : Kitty van Leeuwen
Onderwerp scriptie : Een onderzoek naar de verschillen in scores tussen jongeren voorafgaand aan hun bezoek van het Fort van de Democratie, in vergelijking met jongeren na afloop van hun bezoek.

Stelling 1: Het Fort van de Democratie zorgt voor veranderingen bij jongeren.

Stelling 2: Opvattingen proberen te veranderen bij jongeren is onbegonnen werk.

Stelling 3: Het Fort van de Democratie is saai en achterhaald.

Stelling 4: Ervaringsgericht leren is even leerzaam als de theoretische manier van leren.

Stelling 5: Om meer inzicht te krijgen in de invloed van het Fort van de Democratie, wordt aangeraden om bij vervolgonderzoek te onderzoeken wat jongeren leerzaam vinden aan het Fort van de Democratie.